

**ИНСТИТУТ ПО ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА НА ЛИДЕРСТВОТО
„СТЕФАН СТАМБОЛОВ”**

БЮЛЕТИН

№ 3

**АРЕТЁ:
ЕКЗИСТЕНЦИАЛНО ЦЕННОСТНА
СИСТЕМА НА ИНДИВИДА-ЛИЧНОСТТА –
ЛИДЕРА**

**Трета научна сесия по проблемите на лидерството проведена
в Големия салон на БАН
4 февруари 2010 г.**

София, 2010 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ И НАГРАДИ

Проф. д.ик.н. Стоян Денчев – Ректор на СВУБИТ - Председателстващ

Академик Никола Съботинов – Председател на БАН – Приветствие

Светлана Шаренкова – Председател на ОС на ИТПЛ „Ст. Стамболов” -

Награждаване

Академик Антон Дончев – Слово

Академик Георги Марков – Слово

ДОКЛАДИ И ИЗКАЗВАНИЯ. Водещ: Проф. д.и.н. Валерия Фол

Проф. д-р Иван Попов – Преподавател в СВУБИТ

„Аретè-екзистенциално-ценностна система на индивида-личността-лидера”

Доц. д-р Петко Тодоров – Ръководител катедра „Медии и обществени комуникации” в УНСС

За някои от научните приноси в „Аретè-логия”

Чл. кор. проф. д.ф.н. Васил Проданов – Директор на Института по философски изследвания при БАН

Ролята на лидера в моделите на догонваща модернизация

Проф. д.изк.н. Иван Маразов – Ръководител на департамент в Нов български университет

Учебният музей в светлината на „Аретè-логията”

Д-р Тодор Чобанов – зам. министър на културата

Културното наследство като фактор за създаването и идентичността

Проф. д.т.н. Цветан Семерджиев – Преподавател във ВА „Г. С. Раковски” и Академия на МВР

Трансформационно лидерство

Ст.н.с. д.с.н. Павел Писарев – Фондация „Г. Димитров”

Лидерството „по наследство” в теорията Аретè

ДОКЛАДИ И ИЗКАЗВАНИЯ. Водещ: Ст.н.с. д-р Милен Куманов

Доц. д-р Николай Палашев – Преподавател в СВУБИТ

Криза на доверието към лидерите

Проф. д.ик.н. Евгений Сачев – Ръководител в СВУБИТ

Социокомуникативната същност на екзистенциално-ценностната система Аретè

Ст.н.с. д.ф.н. Искра Арсенова – Център по наукознание - БАН

„Идея – вдъхновение - импулс”

Александър Смочевски – Студент по философия в СУ „Св. Кл. Охридски”

По пътя на големите синтези

Ангел Павлов – Пенсионер

Лидери на България и административно-териториалните ѝ промени

Доц. д-р Яни Милчаков – Посланик

Реторика на лидерството, поезия и политика: случаят Стефан Стамболов

Проф. д.п.н. Александра Куманова – Преподавател в СВУБИТ

Концепцията „Аретè” и нейните измерения

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проф. д.ик.н. Димитър Иванов – Председател на УС на ИТПЛ „Стефан Стамболов”

Пирамида на компетентността и ценностите

ИЛЮСТРАЦИИ

ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ И НАГРАДИ

Проф. д.ик.н. Стоян Денчев, ректор на СВУБИТ –
председателстващ

Уважаеми г-н министър председател Димитър Попов,
Уважаеми акад. Съботинов,
Ваше Преосвещенство епископ Тихон,
Драги гости,
Уважаеми участници в днешната научна сесия,
Скъпи студенти и докторанти, госпожи и господа!

Приятно съм изненадан и съм радостен от факта, че присъстват толкова много хора на днешната Трета научна сесия по проблемите на лидерството.

Аз съм чест гост в Големия салон на БАН и рядко се случва залата да бъде пълна и да очаква с такъв интерес събитието, което ще се проведе.

Държа още в самото начало да съобщя, че вчера имах разговор-среща с президента Георги Първанов, който се извини за невъзможността да присъства на нашата сесия, тъй като в момента взема участие в организирана от него конференция в аулата на Софийския университет. Той обеща, че на нашата лятната сесия по проблемите на лидерството ще участва и ще произнесе слово.

Преди малко от протокола на МС са се обадили на академик Съботинов да съобщят, че поради неотложни държавни ангажименти, министър-председателят Борисов също няма да може да присъства на днешната среща. Така че, моля да бъдат извинени.

Държа да кажа, че за сесията имаме специално приветствие от името на главния прокурор на републиката г-н Борис Велчев, който пожелава успешно провеждане и поднася искрените си поздравления и пожелания за здраве и творчески успехи на всички участници.

Днес, няколко дни след тържественото отбелязване на рождения ден на един от най-изтъкнатите държавници в новата ни история Стефан Стамболов, ние провеждаме поредната от станалите традиционна научни сесии по проблемите на лидерството, духовността и държавността. Никак не е случайно, че още от самото начало, за провеждането на тази сесия беше избрана централната сграда на БАН. Това не се прави само за да придадем превес на духовността, но и за да покажем, че държавността и науката винаги са неразривно свързани и че държавните ни мъже трябва да милеят за българската наука.

Като ректор на едно от най-българските висши училища - Специализираното висше училище по библиотекознание и информационни технологии, съм горд, че ние не само сме от постоянните организатори на тези сесии, но и участници в научно изследователския проект „Аретè-логия“. Хубаво е че и в днешната сесия, както и в предишните, участват държавници, представители на политическия живот, на различни институции и неправителствени организации, а също някои от най-ярките имена в българската наука и пазители на българския национален дух с траен интерес към разглежданите проблеми и персонално към личността и делото на Стефан Стамболов.

Днешната сесия се различава от предишните по това, че на нея ще бъде обсъдена единствено поредицата от пет монографии, в които са разработени общочовешки нравствени проблеми, автор на която е колегата Димитър Иванов. Тя е отпечатана в академичното издателство на Българската академия на науките „Проф. Марин Дринов“, по

решение на Академичния съвет на Специализираното висше училище по библиотекознание и информационни технологии. Тази поредица е в резултат и от предпоставките за нови обобщения и синтез на аксиологични знания, които бяха създадени в средата на 90-те години на XX век от кръга учени около проф. Александър Фол. Още в Омировия епос понятието „аретè“ означава добродетел и се отнася за мъже, защо не и за жени, чиито характери се отличават с достойнство, сила и ефикасност на действията. То е сбор на отличителни черти на ума чувствата, волята и нравствеността, с които носителите им блести пред другите. Тези качества могат да бъдат разглеждани като сбор на човешка добродетелност.

Всеки списък на положителни качества, които трябва да притежава лидерът и държавникът, би бил оспорен от културологическа и психологическа гледна точка. Но все пак бих посочил някои от тях, характерни за типа поведение - аретè, които групирани по двойки биха изглеждали по следния начин: смелост и сила, мъжество и храброст, геройство и благородство, съвършенство и надмощие, достойнство и доблест, добронамереност и полезност, снизходителност и милосърдие, услужливост и творчество, любов и преданост. Тези качества не са нито само генетично предопределени, нито се дължат изцяло на дадена национална традиция. Те са и осъзната позиция, която личността заема, за да утвърди себе си в обществото, още повече, ако има не само амбициите, но и качествата да бъде лидер и държавник. Не е случайно, че в поредицата е отделено внимание на един от българските държавници в края на XIX-ти век, който по безспорен начин персонифицира аретè-качества в своята революционна и държавническа дейност. Както Раковски, Левски и Ботев, той - Стефан Стамболов, влиза в историята, като я твори. Но като един от малцината лидери на Национално-освободителното движение, останали живи, той отива по-напред във времето, дава нов живот на българската съзидателна енергия, която избухва по време на неговото управление и се реализира по-пълно през XX век.

За Стамболов, без съмнение, може да се каже, че силно люби и мрази. Може би това и предопределя диапазона на чувствата към него през изтеклото столетие. От пълното признание и преклонение на почитателите му до дълбоката омраза и проклетие на враговете му. И днес, когато го подреждаме в пантеона на героите, има хора които се отнасят негативно към личностните и държавническите му качества. Те продължават да питат: какво толкова е сътворил Стамболов, че повече от век след това ни го сочат за пример? Отговорът, според проф. Димитър Иванов го дава безпристрастният съдник - историята.

Първо, изгражда себе си като горещ родолюбец, последователен политик, способен държавник. Цената на това е собствената му глава, разсечена от ятагана на завистта и злобата.

Второ, формира национална доктрина от идеите на най-светлите умове на българското възраждане, съставя програма за нейното осъществяване и я изпълнява като председател на парламента, регент и министър-председател в продължение на 10 години. Именно той вижда в държавата основен лост за приобщаване към Европа.

Трето, запазва и укрепва независимостта на страната - тя трудно, но възходящо поема самостоятелен път на развитие. Балансирайки между желанията и амбициите на великите сили, Стамболов създава оптимални външнополитически условия за признаването на България и нарастването на международния ѝ авторитет. Той не поставя бъдещето на България в матрицата на задължителната ангажираност. Дори пророкува, че е готов да си тръгне, ако пречи на равностойните отношения на България с която и да е друга нация.

Четвърто, налага европейски по дух държавно-правна и административна уредба, ръководейки се от тезата, че българското общество може да решава националните си задачи със собствени сили. Той създава институции и законови постулати без да е възпитаник на престижни чуждестранни колежи и университети. Той заплашва, че ще изпрати войската ни да пази горите от крадци, но обяснява, че българският войник не следва да напуска пределите на Балканския полуостров.

Пето, управлява с твърда ръка, умиротворява страната и активизира икономиката. Той създава особен модел на силови решения, които са съвместими със сравнително нормален парламентарен ритъм и опозиционна преса. Така както го наричат диктатор, Стамболов търси подкрепа в парламента, който не винаги му е послушен. Протекционизмът, който Стамболов осигурява в областта на вносно-износния режим, данъчното облагане и кредитиране на родния производител и търговец няма аналог и до днес. И това не става за сметка на чуждите инвеститори, за които главната гаранция е стабилността на управлението му. Кое трайно постижение, стигнало до нас не е свързано с неговото име. От Софийския университет до ловните дружества, от Орлов мост до Бургаското пристанище - всичко това и много още е направено по време на неговото управление.

Шесто, отстоява последователна национално обоснована и материално осигурена духовна политика: висше училище, гимназии, театри, музеи, читалища и църкви в България, а също и в Македония и Тракия, които все още са в границите на Османската империя. За всичко това той поема отговорности, които означават смъртна опасност, както и после се случва. Но той не обяснява грешките на другите с личностните или обществени проблеми. Неговото „аз“ не е само диктаторско поведение, но и поемане на вина, която не се изкупува с оставка.

Тези шест точки са своеобразен кодекс за държавност на Стамболов, който ние днес не само трябва да разчетем, но и да го реализираме на практика. Личността на човека се оценява по мащабите на неговите цели и действия. Всеки държавник, допринесъл през годините за просперитета, развитието и приобщаването на България към европейските нации, заслужава почит и уважение. „Отреден съм да умра“, пише Стамболов в самотните дни в навечерието на варварското му убийство. Европа и светът го оценяват още в мига на смъртта му.

Стефан Стамболов е емблематична фигура сред строителите на съвременна България. Той е единствен български държавник, за когото двама чужденци, видни представители на британската и руската империя, пишат биографии. Той е сред българските държавни мъже, които успяват трайно да привлекат вниманието на европейските дипломати, политици и журналисти, на европейската общественост. Бидейки член на Българското книжовно дружество, днешната БАН, не е без значение да се знае фактът, че Стефан Стамболов е избран и за действителен член на Белгийската кралска академия. Трудно някой би издържал на натиска на значимите събития от онова време и най-вече, ако е на върха на тези събития, както е Стефан Стамболов. Но точно в такива трудни и тежки времена се изпитва големият човек и големият държавник. И Стамболов издържа изпитанието на суровото време. Време, в което се водят ожесточени политически борби и партиите гледат взаимно да се ликвидират, време, в което у една част от хората се създават настроения за необходимостта от здрава ръка, чрез която някоя силна личност, строго, но справедливо да управлява хората. Време, което е бременно с тирани и плаче за диктатори. Но вината не е на времето, а е на политиците, които по изрза на Левски, така го преобръщат, че те искат тези диктатори и тирани и карат хората да ги търсят.

Миналото има пряко отношение към днешния ден. От грешките в миналото трябва да се правят изводи, за да не ни напомня уважаемата госпожа история, каква цена е платена за тях. Основният въпрос в контекста на темата на днешната научна сесия е защо са необходими личности и лидери и защо те трябва да имат национална ценностна система. От него произтичат и следващите не по-малко важни и трудни въпроси. Трябва ли да се разглежда държавността като самоцел или тя трябва да бъде средство за нещо по-голямо. Какви ценности трябва да даде на всеки гражданин на страната тази държавност и много други. Но едно е да се формулират въпросите, съвсем друго е да се намерят верните отговори и те да се материализират в живота на държавата, на всеки неин гражданин.

Ето защо, ние имаме нужда и днес от Стамболов, не като кумир, не като идол, не като икона, а като житейски и политически урок за национални добродетели и ценности. От Стамболов трябва да вземем огъня, а не пепелта. Демократичните основи, идеята за народовластие и волята да решаваме сами проблемите, без да чакаме чужда помощ, са всъщност искрите на този огън, който полага основите и на тогавашната българска държавност и на днешната българска демокрация.

Благодаря ви за вниманието!

Уважаеми дами и господа,

Позволете ми да дам думата за приветствие на председателя на БАН, академик Съботинов.

Академик Никола Съботинов, председател на БАН

Уважаеми дами и господа,

За втора поредна година Българската академия на науките (БАН) има честта да бъде домакин на научните конференции по проблемите на лидерството, организирани от Института за теория и практика на лидерството „Стефан Стамболов“, съвместно със Специализираното Висше училище по библиотекознание и информационни технологии.

Ръководството на БАН откликва с готовност на тези инициативи, тъй като с тях пряко или косвено е свързано името на Стефан Стамболов, който освен, че е познат като изтъкнат национален революционер, политически и държавен деец, е и член на БАН още от 1884 година.

Самият Стефан Стамболов би се гордял да види как днес, някогашното Българско книжовно дружество, води толкова богат научен и културен живот вече като Българска академия на науките.

Настоящият научен форум е посветен на една твърде важна проблематика - ценностната система в хронологическите рамки на три големи исторически епохи - Езичество, Християнството и Новото време. На него ще се говори по такива големи въпроси като вяра, власт, бран, труд, любов, които имат непреходно значение.

Приветствам идеята на организаторите на форума, които в такива трудни времена, които изживяваме днес, обръщат своя поглед към най-важните нравствени ценности, вдъхновявали нашите предци в борбите им против препятствия от най-различно естество.

Ние, техните потомци, можем само да се вдъхновяваме и възхищаваме от техния опит. Пожелавам успех на научната сесия. (Ръкопляскания)

Проф. Стоян Денчев:

Уважаеми дами и господа,

Преди да дам думата на г-жа Светлана Шаренкова да прочете имената на новите носители на „Почетен знак за лидерство“, позволете ми да съобщя следващите наши действия:

След връчване на наградите и слова на наградените, ще направим 15 минути почивка, след което следва първото заседание на днешната научна конференция, което ще бъде водено от проф. Валерия Фол, основен докладчик е проф. Иван Попов.

Второто заседание ще бъде председателствано от старши научен сътрудник - Милен Куманов от БАН.

Давам думата на г-жа Светлана Шаренкова.

**Светлана Шаренкова, председател на Общото събрание
на ИТЛШ „Ст. Стамболов“**

Уважаемо събрание,

За втори път ще бъдат връчени годишните награди за държавност и лидерство на името на Стефан Стамболов и в тази връзка на 21 януари тук, в БАН, се проведе заседание на селекционната комисия за определяне на носителите. Комисията е в състав: проф. Стоян Денчев, Светлана Шаренкова, чл. кор. Атанас Атанасов, проф. Валерия Фол и ст.н.с Милен Куманов. След като се запозна с предложените за носители на знака в двете категории - „за държавност“: д-р Георги Първанов, д-р Бойко Борисов, д-р Борис Велчев, министър Цветан Цветанов и „за духовност“: акад. Георги Марков, акад. Антон Дончев, проф. Георги Бакалов и проф. Божидар Димитров, Селекционната комисия реши да определи за носители на почетния знак „Стефан Стамболов“ за 2010 година, както следва:

В категория „За лидерски принос към българската държавност“: д-р Георги Първанов, президент на Република България (ръкопляскания) и д-р Бойко Борисов, министър-председател на Република България (ръкопляскания)

В категория „За лидерски принос към българската духовност“: акад. Георги Марков, директор на Института по история към БАН (ръкопляскания) и акад. Антон Дончев - писател. (ръкопляскания)

Проф. Денчев обясни причините, поради които номинираните за лидерски принос към българската държавност - президентът Първанов и премиерът Борисов, няма да могат да бъдат днес сред нас, допълнително ще уточним начина, по който ще им бъдат връчени наградите.

Позволете ми да поканя на сцената писателят акад. Антон Дончев. Ето кратка справка за него:

Академик Антон Дончев е роден на 14 септември 1930 година. Завършва гимназия във Велико Търново и право в Софийски университет през 1953 година. Отказва се от кариерата на юрист и се занимава с художествена литература. Най-известните му произведения са „Сказания за времето на Самуил“, „Време разделно“, „Сказание за хан Аспарух“, „Девет лица на човека“, „Странният рицар на светецата книга“, „Трите живота на Кракра“. През 2004 година получава Голямата награда за литература и Почетния знак „Синя лента“ на Софийски университет. През 1999 г. получава Наградата за балканска литература „Балканика“ за цялостно творчество. Той е почетен д-р на Специализираното висше училище по библиотекознание и информационни технологии, където има аудитория с неговото име, действителен член на БАН от 2003 година.

Позволете ми да поканя да връчи наградата экс министър-председателя на РБългария г-н Димитър Попов.

(След връчването на наградата думата бе даден ана акад. Антон Дончев)

Слово на акад. Антон Дончев:

Скъпи приятели,

Благодаря на хората, които са решили да ми присъдят това отличие. Не е леко човек да приеме, че е достоен за почетния знак на името на Стефан Стамболов. Има само една инстанция, която може да завери такъв документ и да каже: „Така е“. Това е Времето - с главна буква. Да се надяваме, че след години ще потвърди своя подпис.

Пазя детския спомен, който ме преследва през целия ми некратък живот - как баба ми Сребра, вечна ѝ памет, режеше крилата на кокошките. С левия си крак тя притиска птицата на земята, а с лявата си ръка изпъва едното ѝ крило. Виждам, че птицата има силно и красиво крило, с твърди и дълги пера за летене. Но с ножа в дясната ръка баба отрязва перата. После ножът скъсява и другото крило. Кокошката може само да подскочи до полога, за да снесе яйце.

Мисля си, че от много години някой реже крилата на българина. Ние започваме да забравяме, че можем да летим - ние, които сътворихме легендата за крилатия майстор Манол.

Да, от дълги години - особено последните двадесет - българите не участват в международните състезания за висок скок. Ние не вдигаме у нас летвата поне на два метра, за да се опитаме, да се убедим, че умеем да скачаме. Нашата летва е на метър, метър и двадесет, ние не участваме в състезание на висок скок, а в бягане с препятствия - и за съжаление събаряме повечето от препятствията. Поне от двадесет години ние винаги догонваме, ние се присъединяваме, ние вечно сме виновни, нас ни учат и поучават. Ние приемаме - и свикваме - че сме изтърсака в семейството. Нямаме самочувствие, нямаме чувство за национално достойнство.

Конституцията на Европа, която се превърна в Лисабонски договор, съдържа „Харта на основните права на Съюза“. Дял първи на правата, преди свободите, преди равенството и солидарността, носи името „Достойнство“. Защо? Защото достойнството е в духовния скелет на всяка личност и на всяка общност, особено на общността наречена народ. То, достойнството държи личността и народа изправени, само с достойнството и чрез достойнството главите могат да се вдигнат и очите да потърсят пътя.

Институтът „Стефан Стамболов“ се сражава в една тежка битка, в която не винаги е ясно, кой е съюзник и кой е противник. Една борба, която се води не само в България, а по цялата планета Земя. Борба за култура, за духовни ценности, битка за човешките души, за крилата на българина - и на всеки човек.

Ще си позволя да цитирам американски автор - Айн Ранд - без да се спирам и да споря върху нейната философия, защото трудно могат да се опишат по-кратко и по-ясно позициите в безжалостното сражение.

“Какви са интелектуалните ценности или средства, които ни предлагат днешните пазители на нашата култура? Във философията учат, че умът на човека е безсилен, реалността е непознаваема, знанието е илюзия, а разумът е суеверие. В психологията ни казват, че човекът е безпомощен автомат, детерминиран от неподвластни нему сили, мотивиран от вродена поквара. В литературата ни показват редици от убийци, алкохолици, наркомани, невротичи и психиатри като представители на човешката душа и ни приканват да се припознаем в тях. Вайкат се и ни нареждат да обичаме всичко, освен добродетелта, и да прощаваме всичко - освен величието“.

Приемам, че всички в тази зала - или почти всички - не се вайкаме, обичаме добродетелността, вярваме че съществува величие, и се прекланяме пред него. Понятието „добродетелност“ е сърце на аретѝ-логията.

Тези богове и тези богини, чиито образи се мъчим да уловим върху замъгленото и напукано огледало на митовете и историята - те не само са ходили по нашите земи. Боговете - и Арес, и Марс - са любили наши, земни жени, а богините - и Бендида, и Лада - са раждали синове и дъщери на мъжете ни. Техните потомци са отгледали и опазили земята ни, потомците им и днес растат сред нас и заедно с нас.

Срещал съм се из цяла България стотици пъти - и сега се срещам - с потомците на боговете. В залите на срещите виждам мъжествени младежи, които биха спечелили всяко състезание на тяло и дух, и навсякъде с тях са момичета, които биха спечелили всеки конкурс за красота, очарование, остроумие. От гимназия в Силистра 92 процента от учениците продължават да учат в университети, но - 22 процента заминават за чужбина и не се връщат. 42 души от Института за математика и информатика към БАН са приели чуждо гражданство. Доблестен наш академик каза, че ако почнем да ги приемаме в Академията, българите от чужбина ще надминат по брой академиците, български граждани. В САЩ се трудят 5000 български учени. Българи създадоха културни растения, които се отглеждат и дават плод в чужди земи, пак ние продаваме ембриони на нови раси домашни животни, които се отглеждат в чужбина.

Покойният професор Александър Бурмов казваше: „Във Владейската река сом се не въди“. Скъпи професоре, сом се не въди, но ние произвеждаме и изнасяме хайвер за сомове. А в България, освен Владейската река, текат Марица, Искър и Струма, и Дунав къпе бреговете ни, можем да отглеждаме не само сомове.

Но трябва да престанем да режем перата за летене по нашите крила, за да пълним дюшеци и възглавници. И да спрем да се вайкаме, а да викнем като Свети цар Давид: „Господи, ще те славословя, защото наследството ми се падна на прекрасни земи!“

Преди много години финландецът Снелман казал: „Да бъдем финландци“. Неговите сънародници го послушали - и днес родината му не само участва в състезанието на висок скок, но надскачва народи десет, че и сто пъти по-многобройни от финландците. И на нас великият Паисий - преди Снелман - ни каза: „Не се срамувайте, че сте българи“. Ние... послушахме ли го?

Нека кажем: „Да бъдем българи“.

Светлана Шаренкова: Благодаря на акад. Дончев. Сега, Негово преосвещенство епископ Тихон да заповяда да връчи наградата на акад. Георги Марков. Ето кратка справка за него.

Академик Георги Марков е роден на 17 юни 1946 година.

През 1970 година завършва история в Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, през 1981 година специализира в Института за европейска история в Германия. През 1977 година постъпва на работа в Института по история към БАН и от 1993 година до днес е негов председател. Преподавател е в Нов Български университет, професор, доктор на историческите науки.

През 2008 година става действителен член на БАН, автор е на известни научни трудове: „Българо-германските отношения 1931-1939 г.“, „България в Балканския съюз срещу Османската империя“ 1912-1913 г., „Голямата война 1916-1919 г.“ и др.

Слово на акад. Георги Марков:

Уважаеми господин председател на Българската академия на науките!
Уважаеми господин ректор на Специализираното висше училище по библиотекознание и информационни технологии!
Ваше Преосвещенство!

Най-сърдечно благодаря за награждаването ми с Почетния знак на името на Стефан Стамболов, когото чувствам като духовен събрат, защото имам високата чест като него да съм действителен член на Българската академия на науките. Пряката връзка между държавническата и духовната дейност на историческите личности се олицетворява освен от този велик българин, и от видни учени, политици и общественици като Марин Дринов, Васил Друмев, Васил Кънчов, Иван Ев. Гешов, Димитър Тончев, цар Борис III, Александър Цанков, Богдан Филев и др. Може да поспорим относно ролята на някои от тях в политиката, но те са се вписали и в двете измерения на Историята. Не един или два са случаите, когато политиката е пречела на науката и дори е убивала учени, но науката винаги е помагала на обществото и държавата.

Известно е, че няма незаменими хора, обаче съществуват неповторими личности, които никой друг не би могъл пълноценно да замести. Това важи особено за водачите на държави и на политически сили. Тук ще се позова на два класически примера с държавници, чиито имена за срам днес мнозина бъркат - Стамболов и Стамболийски. Двама самобитни български и силни лидери, и двамата жертви на политическо насилие. Обикновено силните лидери не успяват да подготвят навреме свои достойни наследници, така че след тяхната кончина настъпва криза в партиите им и дори в държавата.

Привържениците на Стамболов се назовават с гордост „стамболовисти“, а неговата рожба Народнолибералната партия - „стамболовистка“. Управлението на българската държава от 1887 г. до 1894 г. с основание е отбелязано в учебниците по история като „Стамболово“. Стамболов е първостроител на съвременна България и неговите заслуги към българската нация са огромни. Темата на моето слово обаче не предполага приповдигната тържественост, затова пък е много поучителна. По повод убийството на министър Христо Белчев на 15 март 1891 г. в столицата София, застрелян „по погрешка“ вместо министър-председателя, Стамболов споделя със своя другар: „Чардафоне, че да ме убият - нищо, но ако остана жив и видя България в чужди ръце, тогава ще ми бъде тежко.“ Продан Тишков (Чардафон Велики) отговаря кратко и ясно: „Смърт на подлещите!“¹ Тази яростна закана прочетох наскоро върху печата на Временното правителство, провъзгласило Съединението на 6 септември 1885 г. Представете си, дори и в такъв славен ден на всенародно опиянение, не се допуска никаква милост към политическите противници.

Най-трудните страници, които съм написал, са тези от книгите ми за политическото насилие в Третото българско царство. Моето почитание към делото на Стамболов не се накърнява от горчивата истина, че по негово нареждане са устройвани политически процеси, изтезавани са политически съперници и се стига до „съдебни убийства“. Разбира се, през онези съдбовни години, когато възстановената българска държава е застрашена от външна намеса и животът на самия държавник „виси на косъм“, историкът може да си обясни политическото насилие като неизбежна самозащита, но човекът не може да го оправдае и в двете му посоки.

Стамболов също пада жертва на политическо насилие. Има една потресаваща негова последна снимка на смъртния одър, с бинтована насечена глава и с отсечените му до китките ръце в съдина със спирт. Този жесток документ е в състояние да онагледя

по най-безпощаден начин онзи кървав низ от братоубийства в новата българска история. Народнолибералната партия понася тежък удар със загубата на своя лидер през 1895 г. Все пак тя отново стъпва на власт в началото на XX век, но след убийството и на Димитър Петков през 1907 г. клони към залез. Убийството и на неговия приемник Никола Геннадиев през 1923 г. слага окончателно кръст на Стамболовото творение и следващата Националлиберална партия вече не може да се нарече „стамболовистка“.

Другият народен трибун Александър Стамболийски си позволява при една среща с цар Фердинанд на 4 септември 1915 г. в Софийския дворец да го предупреди, че ако хвърли България в нова национална катастрофа, то „ще заплатите с главата си“. Монархът прекратява аудиенцията с натрапчив съвет: „Не жалете за моята глава, аз съм стар, мислете за Вашата глава, че сте млад...“² За жалост, той се оказва удивително прав. Три месеца след като замаяният от поредната си бляскава изборна победа Стамболийски се зарича, че Земеделският съюз ще управлява поне още 20 години, той губи главата си след Деветоюнският държавен преврат през 1923 г. Неговото политическо създание БЗНС се разцепва на „крилца и перца“ и никога повече не се възстановява като първостепенна политическа сила и до ден днешен.

В Софийските централни гробища се намира един семеен гроб, точно до гроба на Стамболов. В него са положени костите на Димитър Петков и достойните му синове Петко Д. Петков и Никола Д. Петков, трима политици с различни възгледи, но с общи черти на характера. Върху потъмнялата от времето плоча ръката на някой наш отчаян сънародник бе написала преди години страшното проклятие: „Всички те паднаха от братска българска ръка!“ Всъщност трагедията на семейство Петкови е печален символ на нашата национална трагедия. Аз не съм прекален оптимист, но все пак не мога да се простя с мечтата си това никога повече да не се случва на българска земя - българи да убиват българи по политически причини. Историкът в мен се умори да допълва този кървав летопис. Нека сложим последната точка.

Председателстващ проф. д.ик.н. Стоян Денчев:

Преминаване към първото заседание. Моля проф. Валерия Фол да поеме ръководството!

Бележки

¹ Стамболов, Ст. Личен архив. Том XV.С., 2003, с. 330.

² Стамболийски, Ал. Избрани произведения. С., 1979, с. 200-202.

ДОКЛАДИ И ИЗКАЗВАНИЯ

Водещ: Проф. д.и.н. Валерия Фол

Проф. д-р Иван Попов – преподавател в СВУБИТ

„Аретè-екзистенциално-ценностна система на индивида-личността-лидера“

Преди време Академичният съвет на Специализираното висше училище по библиотекознание и информационни технологии е възложил на проф. Д. Иванов да осъществи един проект за изследване на теоретичните основи и конкретни състояния на екзистенциално-ценностна система на индивида-личността-лидера.

Сега се представя на нашето внимание една цялостна научна разработка под надслов АРЕТÈ-ЛОГИЯ, като обособена област на научното познание в поредица от пет книги:

*Аретè. Идеи и образи в сборната добродетелност; 864 стр.

*Аретè. Екзистенциално-ценностна система; 264 стр.

*Аретè. Обучение и възпитание на лидера; 366 стр.

*Аретè. Управление на държавността и сигурността; 445 стр.

*Аретè в музея; 269 стр., с албум.

*Автореферат; 76 стр.

Както се вижда това е произведение от пет тома и едно приложение, с общ обем от 2284 стр.

Това са относително обособени научни разработки, отнасящи се за твърде различни исторически времена и съответни цивилизации, разкриващи същност и особености на мислене, емоции, ценности, които надживяват времето си и стават градивни зърна на човешката духовност.

В тях има една главна и водеща идея - човечеството е създадо, възприело и включило в своето битие една специфична ценностна система, която е главен възел на духовността, водеща към съвършенство и смислово съществуване.

Това достижение на човек, човечество, цивилизация намира своето реално съществуване в АРЕТÈ, разбирана като екзистенциално-ценностна система.

Науката, и по-специално философията, аксиологията, психологията, културологията е все още в началото на системни и задълбочени изследвания на екзистенциално-ценностната система Аретè и на вътрешния, интимния, духовния свят на личността Аретè. Причина за това е, че тази вековечна екзистенциално-ценностна система притежава многостранна, сложна и динамична същност, съществуване, развитие и кристализация в човешките цивилизации. Времето е недостатъчно за разкриване широтата и дълбочината на една древна и малко изследвана екзистенциално-ценностна система. Могат да се приведат много аргументи и предположения, че това ще стане, тъй като системата е уникална, вековна и с трайно участие в световната история и в съвременната човешка цивилизация. Много трудно от недрата и древното битие на Антична Европа може да се открие и изведе на бял свят друга система, имаща историческо и аксиологическо място и значение в и за духовността на човека.

Необходимо е още веднъж да се акцентира върху позицията, че става дума от една страна за специфична и вековечна екзистенциално-ценностна система и от друга за специфичен аксиологически раздел, част на науката за ценностите. Безспорно тази теоретическа позиция следва още по-системно да се развие, обоснове и чрез това да се открият нови възможности за разкриване същността и динамиката на човешката духовност в нейното безначално съществуване.

Родена в Елада и Тракия през микенския предисторически период, няколко хилядолетия преди Христа, Аретè, разбирана като културно-исторически, философски, аксиологически феномен се е обособила като същностен и градивен елемент на духовното развитие на човека и човечеството и на съвременната човешка цивилизация. Промяната на човечеството, личността и техните цивилизации, разбирана като закон на тяхното битие, не заличава, а обратното - уголемява природата и значението на тази уникална и, в известен смисъл, вечна екзистенциално-ценностна система.

В досегашните изследвания и публикации преобладаваше културно-историческото познание, търсене, откриване, проследяване, описание на отделни етапи, периоди, образи в битието на изследваната система.

Сега, в началото на XXI век, е възможно да се разкрие нейната екзистенциално-ценностна природа и праксеология.

Особено нейното градивно и фундаментално включване в процеса на формиране, изграждане, развитие на вътрешния, духовния свят на индивида-личността-лидера, живеещ и действащ в условията на зараждащата се информационна цивилизация и съвременното гражданско общество.

Още в началото на тази оценка, посветена на „Аретè-екзистенциално-ценностна система“ и на вътрешния, интимния, духовния свят на личността тип Аретí, е необходимо да се формулират и изведат изходни методологично-теоретични позиции.

Естествено и закономерно е научното познание за дадено явление, процес, отношение, дейност да се осъществява от относително определени, аргументирано представени методологично-теоретически изходни позиции. Това позволява да се открие истинското начало, а по-късно и същината, смисълът и предназначението на даденото изследване. В историята на науката, особено в съвременното наукознание, изключително внимание се отделя на изходните методологично-теоретически позиции.

Причините за това са много и твърде различни, но водещата е, че познанието без да се откъсва и противопоставя на обективната действителност има за цел откриване на нейната скрита природа, закони, закономерности, което може да се осъществи ако разгърне до край своята вътрешна природа като научно познание.

В процеса на своята реализация научното познание за Аретè като специфична екзистенциално-ценностна система и като същностна и градивна част на аксиологията, следва да спазва определени изисквания, критерии, логика, да се развива специфичен категориен и понятиен апарат, да се анализира, синтезира, обобщава, формулира и да се откриват закони и тенденции в съществуването и промяната на изследваната действителност.

Посоченото в пълна сила се отнася и до научното познание, имащо за обект, предмет, същност, съществуване и промяна екзистенциално-ценностната система Аретè. Още в началото тази специфична научна област може да се назове „Аретè-логия“, която е част на научната система „Аксиология“. Обективното ѝ съществуване се доказва и с това, че тя има конкретно битие и реализация във всички епохи от историческото развитие на човечеството.

В процеса на изследване и разкриване същината и проявленията на аретè е естествено позоваването на много автори от различни времена: на Сократ, Платон, Аристотел, на Еразъм Ротердамски, френските енциклопедисти, немските класически философи, по специално Хегел и Кант, както и на Ницше, и други мислители от древността до днес. Изключителен интерес представляват позициите за свободата и съвестта като висши човешки ценности, отстоявани от Жан-Пол Сартър (1905-1980 г.)

Основните и фундаменталните са идеите на Сартър, в негови публикации, особено в „Екзистенциализъм - това е хуманизъм“ - за човека и неговата екзистенциално-ценностна същност:

*човек твори себе си в царството на ценностите, той самият е съвкупност от ценности, които го отличават от материалното царство;

*човек живее заради свободата;

*свободата е основание на всички ценности;

*всички човешки ценностни действия имат за своя крайна цел свободата;

Екзистенциализмът на Жан-Пол Сартър поражда възможности за поставяне на нови въпроси относно битието на съвременния човек и неговата екзистенциално-ценностна природа.

Така разбраната свобода и съответния критерий за поведение не оставя ли човека захвърлен, изоставен, самотен, отчужден, безнравствен, безпътен, духовно объркан, допускаш до себе си страх, насилие, безотговорност, жестокост?

Не стават ли твърде много призраците на съвременността?

Къде остана идеята, че човек е вселена, която постоянно дава смисъл, същност и свобода на житието на човека, човечеството и техните цивилизации?

Къде е човекът като висша ценност в света на свободата, която няма начало, ограничения и измеримост?

Възможно ли е чрез тази абсолютна свобода човек да живее в общество, което има свои правила, закони, ценности, добродетели?

Всеки един от нас може и следва да търси отговор на тези въпроси и чрез тях да открие истината, доброто, красотата, вярата, идеалът, без които човешкото пребиваване на земята няма смисъл и бъдеще.

Когато разсъждаваме върху темата ценности не може да не се позовем на Е. Кант и неговият категорически императив:

Постъпвай така, че правилото на твоята воля винаги да може да стане принцип на всеобщото законодателство.

Човек е цел сам по себе си, т.е. никога не може да бъде използван като средство. Всеки индивид, независимо от съдържанието на неговите действия, да постъпва така, щото правилата на неговото лично поведение да могат да станат правила за всички хора.

Това е в основата на духовността, нейна нравствена природа и всеобщ екзистенциално-ценностен закон.

Лаконично изразена, същината на екзистенциално-ценностната система Аретè, е:

1. Екзистенциално-ценностната система Аретè е възможна и се изследва от позициите на историята, философията, аксиологията, психологията, социологията, педагогиката, информационните, комуникативните и управленските науки. В случая системата от науки разкрива системността на Аретè.

2. Аксиологическото познание на екзистенциално-ценностната система Аретè е водещо, основно и определящо същината и елементите на знанието, познанието, възпитанието, приложението на системата Аретè.

3. Изследването на екзистенциално-ценностната система Аретè от водещите и фундаментални позиции на аксиологията ще даде нов импулс и тласък на развитие на тази наука и за творческото проявление на Аретè-логията, като част от аксиологията.

4. Екзистенциално-ценностната система Аретè, има общочовешка същност и значение. Още в началото, в нея са заложили същност и принцип, които имат общочовешка природа, която постепенно и системно се разгръща и разкрива в процеса на нейното съществуване. Същност, принцип, съществуване на общочовешкото, хуманитарното,

ценностното, духовното, душевното, културното и поведенческото битие на личността, обществото, цивилизацията.

5. Екзистенциално-ценностната система Аретè отразява и изразява скритата природа на социалното битие, което в определени моменти има определящо място и значение за всяка ценностна система. Аретè е ядка на всяко социално битие, във от нея и в страни от нея социалното става примитивно, елементарно, родствено с духовна нищета.

6. Екзистенциално-ценностната система Аретè съединява, обединява интелектуалното, евристичното, творческото със социалното, ценностното, житейското и естествения начин на живот и дейност. Обществото, разбирано като система и съответстващата му цивилизация имат две неумолими и непреодолими сили: интелект, познание, знание и социално-екзистенциално-ценностни системи. Тези сили са равностепенни, равнопоставени, равнозначими, равнотранкви. Тяхната природа и съществуване определя същината и талвега на социалното развитие и усъвършенстване.

7. Екзистенциално-ценностната система Аретè е постоянен, системен градивен елемент на всяка аксиологическа система, на всяка позната човешка цивилизация. В тази си същност тя е намирала и намира конкретна кристализация в различните обществени системи, познати на човечеството, в социалното битие на отделни континенти, региони, народи, нации, стноси, личности.

8. Екзистенциално-ценностната система Аретè има културно-историческо значение за образованието и възпитанието на личността в духа на висши ценности и добродетели.

9. Екзистенциално-ценностната система Аретè, нейното научно познание и практическа реализация имат теоретико-методологически и праксеологически функции към науките и технологиите на обществената система и нейното управление.

Основната и водещата мисъл е, че смисълът, същината, целта е да бъдеш човек Аретí, да раждаш и възпитаваш човеци Аретè, да сътворяваш и съзиждаш свят Аретè, да откриваш и да даваш простор на господството на Аретè над всичко идващо и отиващо в и към човека и човечеството и техните цивилизации.

Тук внимателно, но задълбочено следва да се развива идеята, че Аретè не е само една екзистенциално-ценностна система, че не е само част от аксиологията, но тя се включва като градивен елемент на системата от знания за личността и обществото, има функции и действия на специфична социална, управленска и педагогическа технология, техника и непосредствена практика.

Ценността е явление, отношение, процес, който съдържа, изразява и удовлетворява значими, възвишени цели, интереси, потребности на личността и човечеството, на техните обществени системи и цивилизации.

Съвременната екзистенциално-ценностна ориентация оперира със следните ценности:

- * Знание, истина, информация, комуникация;
- * Свобода-всеобща, фундаментална, безгранична, постоянна и непрекъсната;
- * Справедливост-конкретна, хуманна, истинският мир не е в отсъствие на конфликти, а в наличието на справедливост;
- * Демокрация на основата на екзистенциално-ценностна система, върховенство на закона и реална, хуманитарна икономическа и политическа действителност;
- * Отговорност, дълг и всеобща възискателност към всеки и всички;

* Непримиримот към насилие, грубост, жестокост;

* Осъзната цел - идеал за съвършено, хуманитарно, аксиологическо обществено устройство, човешка цивилизация, отговаряща на съвременни реалности, интереси, потребности и разкриваща нови пътища към съвършенството и вечността;

* Хуманност, доброта, честност, достойнство, преклонение пред красивото, вяра, аксиологически интелект, разум, разсъдък, воля за постигане на истинско социално и ценностно битие на човека, човечеството, обществото.

Аретè има природата и предназначението да съзижда, да твори, да води към съвършенство и възвисяване на личността, обществото и тяхната съвременна цивилизация.

Логиката на тази специфична социална, управленска и педагогическа технология, техника и непосредствена практика е следната: от петте взаимно свързани кръга на сборната добродетелност на индивида: вяра, власт, бран, труд, любов се отива към вътрешните сили на личността: разум, воля, чувства, морал и закономерно се открива богатството на най-важните качества, които открояват лидера: идея, вдъхновение, импулс. Черти на личността-лидера Аретè са още вяра, храброст, патриотизъм, саможертва, трудолюбие, творчество, последователност, милосърдие, състрадание и любов.

В заключение може да се изведе постановката, че предложеното от проф. Иванов е уникално по замисъл и реализация, мащабно, многоаспектно научно изследване, което тепърва ще се оценява от научната общност и от читателите.

В теориите за ценностите и духовността такава крупно изследване, поне у нас, не е познато. Поради това то тепърва ще навлиза в научното аксиологическо познание като негов нов и необходим елемент, ще търси своята житейска реализация, с което ще открие нови интелектуални и аксиологически възможности за личността.

Това е ново научно направление, което е част от аксиологическото познание и от теорията и науката за човека, за човешката духовност и човешката цивилизация.

Същината и логиката на аретè-логията е в процес на по-системно разработване, което ще даде възможност да се формулира и аргументира нейното съвременно научно-теоретично значение и приложение в непосредственото обществено битие.

С разработката си за Аретè като специфична екзистенциална система и аретè-логията като градивна част на аксиологията и като обособена социална, управленска и педагогическа технология, техника и непосредствена дейност, се поставят много нови въпроси за размисъл, разработване и включване в системата на социалната наука и в духовността на съвременното човечество.

Нови импулси в тази насока вероятно ще даде и сегашната, Трета научна сесия, посветена на лидерството.

Доц.д-р Петко Тодоров - ръководител на катедра „Медии и обществени комуникации“ в УНСС

За някои от научните приноси в „Аретè-логия“

Още в началото ще подчертая, че преоткрих проф. Димитър Иванов като учен изследовател чрез обсъжданата поредица. Знаех за Аретè като ценностна система, но не подозирах, че може да се изгради такава мащабна интердисциплинарна хуманитарна теория с обект на изследване - екзистенциално-ценостната система Аретè. Благодаря на автора, защото открих и искам да ги споделя с вас три важни за мене, а предполагам и за българската наука и обществена практика, аспекти в мащабното научно-теоретично и приложно изследване.

Първо. Прецизно са представени и анализирани съществуващите категории, дефиниции и понятиен апарат. Наред със задачата - да го направи разпознаваем, авторът добре откроява обекта на изследването. Доказва чудесно познаване на българските и световните изследователи в разглежданата предметна област в исторически и съвременен аспект. Затова оценявам високо изследването и считам, че то представлява задълбочен, оригинален, мащабен, авторски принос в науката и обществената практика. Пълноценното научно изследване е:

* завършен научен продукт с точно дефинирани, актуални и приложими приноси;

* задълбочен, целенасочен и последователно изпълнен анализ;

* ясен, четивен, добре поднесен, структуриран и онагледен текст,

Второ. Изследването съдържа резултати, които потвърждават формулираната от автора теза и представляват научно-приложни приноси в областта на редица обществени системи. Тази актуалност допринася за решаването на съществени проблеми в развитието на управленския капацитет и инструменти за стимулиране на лидерството, политическата практика, та чак до възможности за формулиране на национален идеал и управленски доктрини в редица области.

Да вземем например през тази призма да оценим иницираната от президента дискуссия „България. На къде след кризата?“ и загубила се в спора за балансиран или дефицитен бюджет... А на нея присъстваха хора все с лидерски претенции в политика, наука, обществен живот.

Или да потърсим в трите нива на развитие на екзистенциално-ценостната система Аретè - в звездата, квадрата и триъгълника - властта, вярата, труда, любовта, импулса, воюването за идея, чрез разум воля и морал и от там промяна в социално ценостното битие, същност, цел и развитие. От тук до национален идеал и каква ценностна система ще пренесем за следващите 20, 30, 50 години има само една крачка.

Проф. Димитър Иванов го е направил в няколко области: за обучение и възпитание на лидера, за управлението на държавността и сигурността, за музейното дело и пространство. Пожелавам му да продължи изследването и налагането на изградената интердисциплинарна теория върху реални субекти - от - „с какво спечели Бойко Борисов“, до отговора какво значи „политическа воля“ за българските управленци, в която има само намерения, а няма знание, труд, импулс и т. н.

Трето: Аз лично ще се опитам да използвам резултатите от изследването в дисциплините, които преподавам и в сферата в която работя - „Обществени комуникации“, „Медии и журналистика“ и „Възпитателен процес“ с младите хора. Ето например

- при формирането на целите на успешната комуникация и изготвянето на комуникационни стратегии, във формирането на медийните послания, Аретè може да е чудесен инструмент.

В заключение - според древния комуникационен модел на Аристотел, когато искаш да разбереш нещо, трябва да си отговориш на три въпроса: „Кой говори?“ - познаваме добре автора, „Какво казва?“- разполагаме с изследването му, и „На кого го казва?“ - сещайте се сами. Аз имам отговор и на трите въпроса, за което още веднъж благодаря на проф. Димитър Иванов!

Чл.кор. проф. д.ф.н. Васил Проданов - директор на Института по философски изследвания при БАН

Ролята на лидера в моделите на догонваща модернизация

През ХХ век множество различни страни от периферията на световната система се опитват да реализират модели на догонваща модернизация спрямо развитите западни държави. Навсякъде това става в контекста на появата на големи национални лидери, които в условията на авторитарна мобилизация се опитват да поведат големи маси от хора от традиционното към модерното общество. Колкото по-скоростни, многостранни и дълбоки са измененията, толкова повече са предпоставките за излизане от равновесие на обществените структури и за съответни конфликти и насилие. Неизбежно се поражда нестабилност и кризи, които могат да бъдат подтиснати само благодарение на авторитарността на силни харизматични лидери. В Турция такава роля изигра Кемал Ататюрк, в Египет - Гамал Абдел Насър, в Либия - Муамар Кадафи, в Ирак - Саддам Хюсеин, в Южна Корея - Пак Джон Хи, в Тайван - Чан Кайши, в Сингапур - Ли Куан Ю, в Аржентина - Хуан Перон. Такива фигури при модела на държавен социализъм са Сталин, Живков, Мао Цзедун и Дън Сяопин, Фидел Кастро, Йосиф Броз Тито и пр. Към тях се изгражда своеобразен култ, степента на сакрализация на личностите им за определен период е много висока. За милионните маси от хора, които излизат от своето селско традиционно битие и се превръщат в двигатели на модернизационния процес, усвояването и следването на една мобилизационна идеология не би могло да стане като някаква чисто познавателна дейност на усвояване на абстрактни идеи, а във формата на убеждение, на вяра в една колективна перспектива, в съвкупност от идеали и ценности, стоящи в основата на съответната национална или социална идеология. Тяхното усвояване най-добре, най-лесно става чрез персонификацията им от определена фигура, която достатъчно популярно, възприемаемо дава интерпретации на това, което и става и което ще стане. Вярно е, че по схемата на Хегел това са „неисторически народи“, които просто повтарят това, което са направили другите, „историческите народи“ преди тях, но реално нещата стоят по-сложно. Във всяка от тези страни имаме модернизационни имитации, повторение на вече станалото, особено в технологическото и икономическо развитие, но това става в специфични културни, политически, идеологически контексти, които се персонифицират от съответните лидери. В този смисъл те са и трансформационни и стратегически лидери - не просто се съобразяват с наличната реалност, но радикално я трансформират, имайки дългосрочна визия за социалната промяна.

Така именно може да бъде обяснен феноменът „култ към личността“ в условията на държавния социализъм. Той възниква преди Сталин и се проявява и към Ленин, който до края на 70-те години е издигнат на такъв символен пиедестал, че получава сакрален статус на фигура от един трансцендентен свят на висши идеи, върху който се крепи нашата днешна профанна действителност. Съществува и след края Съветския съюз към голяма част от лидерите на наследилите го държави - от Путин в Русия до Гайдар Алиев в Азербайджан и Нурсултан Назърбаев в Казахстан. Откриваме го в България последователно по отношение на Георги Димитров, Вълко Червенков, Тодор Живков. Всеки от тях се противопоставя на култа към личността на предходника си, но на практика към него също се утвърждава такъв култ. Има го във всяка от новоосвободените колониални държави.

Причината за всичко това е, че феноменът култ към личността не е резултат на лични качества на лидерите, а е функционално потребен в обществата със закъсняла модернизация, особено на ранните стадии на тяхното развитие. Навсякъде, където в условия на изоставане се прави опит за ускоряване на развитието, ще открием феномена на култа към общонационален авторитарен тип водач, ръководител на широки маси и движения, независимо от идеологията под флага, на която той утвърждава своя статус. Обикновено това са националистични идеологии, но в бившите социалистически страни това са идеологии, носещи названието „марксизъм-ленинизъм“. Пособен феномен имаме в една Турция, където Ататюрк и до днес е почитан като „баща на нацията“. В най-различни версии ще го открием в множество азиатски и африкански страни, особено в периода след освобождението им. В арабския свят той има множество превъплъщения като се почне от Насър както казахме и се стигне до Муамар Кадафи и Садам Хюсеин.

По начало догонващата модернизация поражда два типа лидери - политици-организатори и интелектуалци. Първите застават начело на партии, вторите легитимират движение в определена посока, предлагат съответни модернистични идеологии, чрез които да се мобилизират масите, формират национална идентичност. Между тях са възможни конфликти, но при успешни модели на догонваща модернизация стремежът е в едни ръце да се обединят и едното и другото. Сталин стои начело на СССР, но същевременно е и главен идеолог, критик, анализатор, легитимиращ системата. Същото е и с Живков и повечето други лидери в условията на догонваща модернизация. С появата на голяма маса образовани хора и интелектуални елити обаче възниква проблемът как политическият лидер да съчетава тези функции безконфликтно с тези елити. Успешните лидери навсякъде се опитват да създадат край себе си и да привлекат към себе си колкото се може повече силни интелектуални фигури. Това се опитват да правят у нас и Борис III и Живков. Тези опити са много по-успешни отколкото в Русия и СССР, където има много по-силна традиция на повече поколения автономни интелектуалци. Всъщност още от времето на национално-освободителната борба основните политически фигури са и интелектуалци - Ботев, Славейков, Каравелов и пр. Нещо повече, тъй като при нас военните елити изобщо не играят ролята, която имат например при модернизацията в страни като Турция, то в много отношения тази роля се поема от интелектуалци. Затова и на различните етапи на модернизация непрекъснато имаме влизане в политиката на известни интелектуалци. Интелектуалците са основен резерв в политиката, особено при кризисни обстоятелства - типичен пример в това отношение са Александър Цанков, Богдан Филев, Жельо Желев.

Става дума за специфични особености на индустриалните модели на догонващо развитие. Те се реализират в условията на появата на национални централизирани медии и системи на образование, чрез които образът и директивите на националния лидер могат да достигнат до милиони хора и чрез механизмите на пропагандата да се превърнат в модел на подражание. В същото време тези процеси се осъществяват в общества, в които взривно се извършват модернизационни процеси, разпадат се традиционни структури, милиони хора се преместват от селата в градовете, променят социалния си статус. В период на такива промени, трудно обясними и възприемаеми от милиони обикновени хора, чието битие радикално се преустройва, фигурата на националния лидер, който вижда и знае накъде върви нацията става особено значима. Под негова егида се създават силно централизирани системи с водеща роля на държавата и в тях той притежава огромна власт и възможности да влияе на събитията. Във времето на втората индустриална революция и фордизма, когато доминират огромни и централизирани системи на управление по начало успешното управление предполага бюрокра-

тични и авторитарни лидери, които в същото време се опират на мощни легитимиращи тяхната позиция идеологии.

В България тези процеси протичат в специфични версии поради малкия, силно зависим характер на страната и циклично-катастрофичния характер на нейното развитие, при което през четири до шест десетилетия се извършват радикални обрати. Затова и появяващите се в тези условия лидери имат специфични особености.

Първо. Тя няма достатъчно ресурси да действа със сила и мощ, да утвърждава политически лидери, които по известната схема на Макиавели-Парето са от типа „лъвовете“, при нея много по-успешни са политически лидери - „лисици“ с техните неочаквани ходове, многоплановост, готовност на компромиси и резки обрати. Такива са Борис III, Тодор Живков, Симеон Кобурготски, Ахмед Доган. „Лъвовете“ обикновено завършват катастрофално като Фердинанд или ги убиват като Стамболийски.

Второ. През определен период, поради радикалните обрати, лидерите са съдени и убивани. По начало характеристика на социалния живот е липсата на континуитет, периодичното унищожаване на авторитети и паметници, непрекъснатото пренаписване на историята, променящите се легитимационни функции в различни контексти на миналите лидери.

Трето. Запазването до 60-те години на XX век на доминиращи аграрни общества и селско-патриархални традиции води до това, че са много силни определени масови нагласи и възприятия, определящи успешния лидер. Сред тях на първо място е патернализмът, патриархалността, възприятието на лидера като „Тато“ (Живков), „Командира“ (Иван Костов). Когато лидерът умре имаме масово поклонение и масова скръб, независимо дали става дума за Сталин, Борис III или дори Людмила Живкова. Наред с това са силни егалитаристките нагласи във възприятията на лидера, което е свързано с факта, че успешният лидер трябва да изглежда като всички останали, да имитира народност и близост до народа - това е тайната на успеха на Борис III, Тодор Живков, Бойко Борисов.

Държавният социализъм създава система на мобилизиращ и форсиран тип догонваща модернизация, при която морално-психологическият и идеологическият компоненти на мотивацията са особено важни. В тази система героите имат ключово значение за нормативната интеграция на обществото, защото на свръхмобилизацията се гледа като ключов елемент на стимулиране на активност в условия на недостатъчно развитие на пазарните инструменти. Особено в периода до края на 50-те години на XX век, както в България, така и в СССР и другите бивши социалистически държави се формира мощна културно-идеологическа система, основана на идеята за героизма и героичното и харизматичността на лидерите. Героизацията е инструмент за догонващ тип развитие, което предполага резки разриви с миналото и мобилизация на свръхусилия за индивидуални постижения, които рязко надвишават обичайните. Тя е вписана идеологически в модела на човека, който подчинява своите интереси на определени идеали или големи обществени цели. Жертването на своите интереси за публично благо и свръхусилията за постигане на определени резултати, особено в производствената дейност са ключов елемент на модела на човека през първите десетилетия на развитието на социализма. Дискурсът на героизацията създава във всяка сфера на човешка дейност съответни образци, които демонстрират много по-висок от среднестатистическата активност или необичайни постижения. Протича процес на централизирано продуциране на героични фигури, на „положителни герои“ и образци като за тази цел действа цялата пропагандна и културна машина, начело на която стои Политбюро на комунистическата партия и взема решения за утвърждаването на едни или други имена и отбелязването на събития, свързани с видни личности. От една страна, се утвърждава, че

историята е резултат на действията на „народните маси“, но от друга страна, се извеждат личностите, които се представят като изразяващи интересите и стремежите на тези маси.

Налагат се два основни героизирани типажа. Първият са такива, които са свързани с болшевишката революция в Русия, съпротивата срещу капитализма в България и противопоставянето на външен враг. Негативната идентичност, свързана с противопоставяне на враг по начало играе много важна роля във всяка кризисна ситуация и преходен период и тя е съществена за особеностите и на националните лидери. Както гражданската война в Русия, така и Втората световна война ще превърнат званието „Герой на Съветския съюз“ сред най-значимите и най-почетните, а фигурите на участници в тези събития от Чапаев и Будьони до Жуков и Мересиев се превръщат в идеализирани образи, предлагани в масовата педагогика. Същите функции в България изпълнява литературата за партизанското движение и цялата съвкупност от ритуали, свързани с представители на това движение до званията „активен борец срещу фашизма и капитализма“ и „Герой на НРБ“. Вторият тип герои, утвърждавани от 30-те години в СССР и в България са свързани с необичайни действия в трудовата сфера, потребни за процеса на „форсирана модернизация“. Литературата и киното ще бъдат подчинени на идеологическата задача да предлагат образците на „положителния герой“. Там ще се разгърне огромна система за стимулиране, състояща се от по-значими и по-малко значими награди и звания в различните сфери на дейност. На най-високото място са образите на „Героя на социалистическия труд“ и „Героя на Народна република България“.

След 60-те години у нас културата на героичното се допълва и доразвива с връщане към основни имена от националната история, особено във връзка с честването на 1300 годишнината на България и появата на кинообрази на основни фигури, героизиращи тази история. Паралелно се разширява системата на стимулиране на особено значими дейности и сред интелигенцията със звания от типа „народен деятел на културата“, „заслужил деятел на културата“ и пр. При всички тях същественото е необичайността, значимостта на стореното, признанието за него и налагането му като образец за следване.

През 60-те - 70-те години на XX век в страни с държавен социализъм като България в публичното пространство се утвърждава постепенно съвкупност от представи за ортодоксална линейна история, в която са включени всички граждани. В нея пантеонът от значими исторически личности започва от създателя на държавата Аспарух, преминава през големи исторически владетели, борци за национално освобождение и в модерната епоха е свързана с „борбата срещу фашизма и капитализма“. Този национален пантеон от основни фигури, които символизират един по-висок свят на исторически закономерности и действия, чрез които се идва до днешния ден и до всеки днешен гражданин е изреждан тържествено всяка година на тържествената заря на 2 юни - „деня на падналите за свободата на България“.

В същото време политическите лидери, стоящи начело са представяни и като образци за следване в ценностно-нормативно отношение. За това допринасят и модерните медии - кино, радио, телевизия, които имат способността бързо и интимно да проникват във всеки дом и да утвърждават съответните лидери, да пропагандират и възвеличават тяхната роля на необичайни фигури в историята на страната. Самият факт, че стоят начело на силно централизирани системи, в които притежават огромни ресурси за въздействие, рязко увеличава възприятието за тяхната значимост. Затова и особено с развитието на киното те са представяни модернистки като върхов етап от поредица от исторически герои от началото на развитие на съответната държава до наши дни - например от Аспарух и големите владетели на първото и второ българско царство, през ге-

роите на Възраждането, след това Стамболийски и героите на антифашистката борба, Георги Димитров до Тодор Живков. Това прави като че ли естествен стремежът политическият лидер да се налага и като образец на поведение, като източник на нормативни заключения, имащи значение за обществото като цяло.

Най-общо държавният социализъм изминава два етапа в утвърждаването на политически лидери-герои и образци. На ранния етап на модернизация, когато е много силна домодерната патриархална традиция и има големи маси селско и необразовано население се налагат фигури, които успяват да изградят благодарение на силните домодерни нагласи и централизираното въздействие митологизиран култ и харизматично въздействие за част или за голяма част от населението, което им придава и героичен ореол и способност за въздействие като образци. За това допринасят и могъщите централизирани пропагандни и културни машини, националните медии. В много отношения резултатът е своеобразна митологизация на съответните лидери - такива са Тито в Югославия, Ленин и Сталин в СССР, Мао в Китай (който на преклонна възраст е показван как например преплува „Жълтата река“), Димитров и Червенков в България и пр. Те са възплътени в цялата символична среда чрез имена на улици, градове, училища, безброй портрети и мощно присъствие във всички основни медийни събития. Факт е, че в по-слаборазвитите и запазили домодерната си традиция и значимо селско население бивши съветски азиатски републики навсякъде след разпада на Съветския съюз се наложиха, макар и под друга идейна обвивка, силни авторитарни режими, някои от които се характеризират почти с изглеждащ фарсов за модерното съзнание култ към личността. Типичен в това отношение бе случаят с президента на Туркменистан Сапармурат Ниязов, управлявал страната между 1985 и 2006 г., обявил се за Туркменбаши („баща на нацията“) и осеял страната с хиляди свои портрети и статуи, а на негово име са кръстени пристанище, ферми, военни поделения и дори един метеорит. В условия на радикални промени и форсирана модернизация тези митологизирани образци персонализират нормативните изисквания на политическата, моралната и правната система и задават ориентации на милиони изтръгнати от предходното им състояние индивиди, сменящи своите позиции, насочват тяхното поведение в определена посока.

На един втори етап, когато форсираната модернизация и така нареченото екстензивно развитие в България и СССР, а и в повечето други бивши социалистически държави са се изчерпали, селското население рязко е намаляло, извършена е културна революция и взривно е променено образователното равнище на урбанизираните вече държави, предходният тип патерналистично-авторитарно и еднопосочно налаган култ и харизматична легитимация изглеждат неадекватни. Там, където имаш градска култура и милиони жители със средно и висше образование не можеш да изградиш успешен патерналистки стил на управление и трайно и дългосрочно да разчиташ на харизматично въздействие на много по-знаещия и можещия от всички останали в обществото. Градската и модерна среда е твърде усложнена, профанна и действаща демитологизиращо по отношение на всякакви едностранно налагани авторитети. Тя изисква много по-висока степен на свобода, двустранност и диалогичност във властовите взаимовръзки, които иначе стават предпоставка за властово отчуждение и за неефективност на опитите за култовски възхвалявания. Затова след 60-те - 70-те години на XX век доминиращият тип лидери ще имат по-скоро бюрократичен тип легитимация. Такова ще бъде цялото съветско политбюро, начело с Брежнев. Формално те ще бъдат избирани на периодични избори и това ще е механизъм за легитимацията им. Ще се правят опити за пропагандна легитимация, ще получават нееднократни звания и награди от типа на „Герой на Съветския съюз“, „Герой на социалистическия труд“, „Герой на Народна република България“, но рутинизацията и бюрократизацията на всички социални проце-

си, изчезването на предходните радикални действия, ориентацията към решаването на всекидневни профанни задачи влиза в конфликт с тези символи. Модернизацията води и при социализма към тенденция на нарастване на сферата на профанното, на всекидневното, на инструменталната рационалност, докато терминалните цели, идеали или така нар. субстантивна рационалност - в термините на Вебер, или сакралното - в термините на Дюркем, са изтикващи в периферията на общественото съзнание. Опитите в профанното да се влага героически сакрален смисъл изглеждат все по-изкуствени, все по-неестествени. В публичното пространство на политиката и пропагандата, в редакционните коментари и словата на заобикалящите първите ръководители съратници всяка тяхна реч и действие са характеризирани често пъти като „исторически“, т.е. като имащи необичайна интелектуална, политическа и практическа значимост. В реалните възприятия обаче на всекидневието на милионите хора това изглежда една ритуална и отчуждена от техните проблеми неестествена риторика. Емпиричният свят на профанното изглежда съвсем различен от политическия свят, в който се правят опити за словесна сакрализация.

В същото време в глобален план XX век ражда масовата култура на звезди и знаменитости, които започват да изместват по своята слава и влияние героите. Героите и великите личности, които модерната епоха на Просвещението и особено XIX век извеждат на преден план, са подложени на остра конкуренция във все по-динамичната и разрастваща се публична сфера от медийни културни звезди - идоли на консуматорството и трансгресия на всекидневния морал. Медийната индустрия като че ли улеснява идеологическото производство и използване на герои в публичното пространство, но същевременно непрекъснато ражда тяхното отрицание в лицето на нарастващо количество ефимерни знаменитости, кино и музикални идоли и всякакви други озовали се под прожекторите на общественото внимание фигури. Така продуцирането на традиционно героични образци все повече се смесва с шоу индустрията и измества от шоу индустрията. При социализма през 60-те - 70-те години това е процес, който е в началния си стадий, но в глобален план той се разгръща все по-ускорено.

Използването от Живков на политическата технология на „Активните борци срещу фашизма и капитализма“ - даването на определени привилегии на хората (и техните деца) от поколението, което активно участва в борбата срещу социално-икономическата и държавна система преди 1944 г. по същество води до морално убийство на идеята за героичност, съдържаща се в това звание. Защото героичното предполага по своята същност саможертвеност, а не привилегированост. Така, от една страна, масовата култура и пропаганда продуцират героичното, особено чрез киното - типичен пример в това отношение е сериала „На всеки километър“. От друга страна, тук и сега наследниците на същите тези герои се оказва, че осребряват своя героизъм и това води до мощен вътрешен конфликт в самата представа за героичност. Разминаването на едното и другото, особено след Хрущовата критика срещу Сталин и тази на Живков срещу неговия предшественик Червенков, водят до засилване в масовото съзнание на усещането за изкуственост на идеологическия свят, който ги заобикаля. Това има и делегитимиращи ефекти за системата като цяло, води до отчуждаване от политиката - нещо, което бе особено характерно за последните етапи на развитие на държавния социализъм. Тогава се породиха призивите за „връщане“ към „автентичния социализъм“, към „ленинските норми“, както е ставало и в други периоди, особено при смяна на политическите лидери. Новопоявяващите се лидери се опитваха да търсят отново и отново легитимност чрез своите предходници, повтаряйки безкрайно, че вървят „по ленински“ или „дмитровски път“, че са „наследници“ на „ленинското начало“. Разминаването обаче вече бе станало толкова значимо, че засегна не само действащите в момента, но и предходните

лидери, делегитимирайки и така дестабилизирайки и разрушавайки в крайна сметка системата като цяло.

Разпадането на системата на държавен социализъм започна с ерозията именно на този тип образци на нормативна интеграция и мобилизация на обществото. Още Тодор Живков през 1988 г. премахна системата на „народен“ и „заслужил деятел“. След това рухването на системата радикално разруши предходните нормативни структури и открилият се вакуум в началото бе запълван с алтернативни образци на героизъм, имащи предимно негативна слава преди това - Никола Петков, Г.М.Димитров, Стефан Стамболов и пр. Радикална трансформация претърпя символичното пространство с промяната на имената на улици и сгради, с премахването на паметници и заменянето им с нови. Една част от предходните герои бяха превърнати в антигерои. Други бяха низвергнати до исторически джуджета и любим предмет на осмиване. Тодор Живков, носител на не едно звание, в което присъстваше думата „герой“, претърпя периоди на радикално отрицание и след това възход в масовите нагласи като в началото на ХХІ век отиде в историята с опити за относително по-балансираны оценки от страна на историците и начало на забравя, но с доминиращо негативни конотации за голяма част от младите поколения. През 90-те години в пристъпа на радикално отрицание по същество бяха охулени почти всички фигури от предходната национална история, което бе и един от важните фактори за нормативната дезинтеграция и разпад на българското общество. Дори личности, които изглеждаха най-безспорни като герои в историята, като тази на Левски, започнаха да се употребяват политически от противоположни политически сили за партийни цели, което само по себе си омърсяваше тяхната фигура. Допълнителното им превръщане в наименование на футболни клубове и скандирания от типа „Долу Левски“ десакрализираше техния образ.

Новопоявяващите се лидери в най-висока степен формират своите позиции чрез негативни идентичност, чрез радикално отхвърляне на предходните лидери и система. Така е с Луканов и Лилов, които след 1989 г. се опират на идеята на противопоставянето срещу „Живков и неговото обкръжение“ и в още по-голяма степен това се отнася за лидерите на опозицията, които се конкурират за властови позиции с колкото се може по агресивен и истеричен антикомунизъм. В една или друга степен този тип лидерство има значение за простото разрушаване на предходната система и свързания с нея социален капитал. Влошаването на живота на милиони хора и катастрофалният характер на прехода бързо изваждат от обръщение този тип лидери. Появяват се популистко-националистски лидери като Жорж Ганчев и Волен Сидеров, лидери, които се опират на фамилен социален капитал - Симеон Кобурготски и Сергей Станишев, лидери които съчетават популизма с шоу културата, подобно на Берлускони и Саркози, какъвто е Бойко Борисов.

Проф. д.изк.н. Иван Маразов - Нов български университет

Учебният музей в светлината на аретè-логията

В своя многотомен труд върху теорията на ценностите, наречин „аретè-логия“ проф. Димитър Иванов отделя специално внимание на музейното дело. Това, от една страна, се обуславя от неговите научни и колекционерски интереси, а от друга - от неговата дълбока убеденост в значението на музейната институция за образованието и възпитанието на младите хора в идеалите, залегнали в тази хуманитарна теория.

На тези страници искам да споделя опита на една научна група в НБУ, която подготви и реализира тригодишен проект за създаване на Учебен музей на университет в рамките и с финансовата подкрепа на Националния фонд за научни изследвания при МОНМ. Проектът се ръководи от доц. д-р Татяна Шалганова от Департамент „История на културата“ при НБУ и официално завърши на 23 април 2010 г. с откриването на Първата изложба „Богатства от музеите на Музейната мрежа“.

Целите на проекта в голяма степен съвпадат с онези важни области от музейното дело, които проф. Иванов определя като най-значими задачи пред тази дейност. В сферата на идеологията основната цел на Учебния музей е приобщаването на студентите към културно-историческото наследство на България като силно средство за възпитание на чувство на гордост от миналото на страната и народа ни. В епохата на глобализация и на nihilistично отношение към „българското“ прякото опознаване на паметници от нашата култура със сигурност ще окаже възпитателно въздействие. Едно от най-силните средства за постигане на ефект е общуването с оригинала. При това се търси и един страничен ефект - култивиране на съзнание за ценността на паметника и за грижа за неговото опазване. Със създаването на Учебния музей оригиналите „идват“ при студентите и стимулираният по този начин интерес ще създаде у тях трайни навици за посещение в музей. С една дума, съзнанието на младия човек се подготвя за друго отношение към музейната институция - не като към нещо изключително и недостъпно, а като към важна съставка от неговия духовен живот. Българската музейна практика в голяма степен пренебрегва възпитателно-образователната функция на музея като обществена институция. Музейните работници често гледат на тази институция по един доста аристократичен начин - те виждат смисъла на своята работа единствено в „съхраняване“ на наследството и (евентуално) в неговото изучаване. Колкото до посетителя, според тях той сам трябва да си е изработил и да притежава вътрешната необходимост от посещение на тяхната сакрална територия. Така все повече се губи връзката с аудиторията, а обикновените хора гледат на музея като на затворена в себе си и работеща за себе си система. Тази даденост е устойчива, но не е работеща. От друга страна, тъй като съществуването на музейната институция не е обвързано с финансирането на музея, кризата в отношенията „музей - посетител“ все повече се задълбочава. Затова и една от целите на Учебния музей на НБУ виждаме в постигането на образователен ефект, а той несъмнено ще има и възпитателно въздействие.

В самия проект е заложено като важна задача създаването на Музейна мрежа, в която са интегрирани няколко големи музея от страната: РИМ Враца, РИМ Шумен, АМ Созопол, ИМ „Искра“, Казанлък, ИМ Хасково. Подборът на музеите се опира върху тяхната специфика и ориентация - всеки от тях притежава едни от най-богатите в страната колекции на паметници от различни епохи. Сътрудничеството между Учебния музей на НБУ и другите участници в Музейната мрежа по време на изпълнението на проекта беше основано на договори и протече на изключително високо ниво. Най-

важната цел на това общуване е включването на музеите пряко в образователната работа на НБУ както с временното предоставяне на учебни и изложбени колекции, така и с лекции от техни сътрудници и с участието им в общи семинари, а също така и работа на студенти по обработка на фондовете на съответните музеи или в техните разкопки.

По проекта за Учебен музей на НБУ за нуждите на обучението беше закупена компютърна, мултимедийна и оптическа техника, бяха организирани две лаборатории, както и хранилище за съхраняване на експонати и учебни колекции, бяха доставени витрини и осветление за експозиционната зала. От страна на НБУ беше построена макар и малка, но модерна и функционална експозиционна зала, в която се състоя и Първата изложба и се обяви официалното завършване на проекта.

Всеки музей има нужда от проекти, чрез които да функционира. Освен самия проект по създаване на Учебния музей на НБУ, музеят вече спечели и проект „Хетеротопия на Древна Тракия“ по конкурс на НФНИ при МОНМ, който разработва вече една година с интердисциплинарен екип от преподаватели от различни департаменти в НБУ, колеги от музеите от Музейната мрежа и от Гърция и Турция.

В заключителната част от проекта беше организирана Първата изложба „Богатства от музеите на Музейната мрежа“. Това е финалният продукт на проекта, който може да се разглежда (и да служи) като модел за следващата експозиционна дейност на Учебния музей на НБУ. Защото тя ще се развива основно в рамките на временните изложби, на експозиции, подбрани от различни музеи в страната по тематичен принцип. В първата изложба показваме хронологично развитието на културите по нашите земи от епохата на неолита, през бронзовата епоха и траките, до римския период. Експонатите са подбрани от музеите във Враца, Казанлък, Созопол, Шумен, Хасково и Русе, както и от частните колекции на Братя Бобокови (Русе) и Димитър Иванов (София). В тази изложба са показани и щедрите дарения на цели сбирки от Ст. Топалов, А. Ахмедов, А. Митушев, Б. Радев и академик Св. Русев. Силно въздействие оказва и изложбата на собствени произведения, дарени от четиридесет съвременни български автори, техни наследници или от колекционери. Временната изложба е също така средство за възпитание на стремеж към колекциониране у студентите. Трябва да заявя, че няколко от нашите студенти вече не само създадоха свои колекции, но и откриха свои чудесни галерии, в които прилагат придобитите в образованието си знания и навици.

Сътрудничеството между Учебния музей на НБУ и другите участници в Музейната мрежа намира пряко отражение в създадения Уебсайт. Той е конструиран така, че да се даде възможност на всеки от музеите в мрежата да изнася информация за своята дейност (културни събития, изложби, конференции, научни трудове, разкопки и т.н.), както и да запознава с шедъворите от колекциите си и да документира свои паметници в режима на открит или закрит достъп. Сайтът е достъпен за всички, той е лесен за обслужване и работа и несъмнено ще се превърне в едно от основните обучителни средства за нашите студенти. Като резултат от създадената Музейна мрежа и нейния Уебсайт целим да дадем място на един музеен форум, където ще се концентрира и обменя информация за музейния живот в България. А това е особено необходимо за всички музеи и колекции.

Освен информация за дейността и колекциите на музеите от Музейната мрежа, сайтът съдържа и един „виртуален музей“. В него се включват различни „колекции“, в които се публикуват паметници от различни епохи и различни страни. Тази част е насочена предимно към студентите, тъй като им позволява да ползват концентрирана визуална и текстова информация, важна за тяхната подготовка по отделни курсове (напр. Антично изкуство, Тракийско изкуство, Скитско изкуство, Българско средновековие, Северен Ренесанс, европейски авангард и др.). В работата по попълването на тази част

от сайта непременно ще бъдат включени и студенти, които с тази си работа ще получават кредити за практика. Възможностите на софтуера на сайта са големи, те позволяват на студента да търси дадени паметници по различни признаци и по този начин възпитава в него не само знания на фактите, но и убеденост в системността на културните процеси, на методологически умения за класификация и сравнителен анализ. Чрез тази част на сайта се опитваме да постигнем целите на онова, което пред шестдесет години Андре Малро нарече „Въображаемият музей“ (впрочем, курс със същото название съществува от години в програмите на Департамент „История на културата“ при НБУ).

Както вече казах, дейността на Учебния музей на НБУ е ориентирана главно в посока на временните изложби. Но музеят притежава и няколко собствени колекции, придобити по пътя на дарения. Една от тях е сбирка от тракийски монети, с която студентите ще могат да работят в процеса на лекционните и практическите курсове. Другата е едно съкровище от бронзови сърпове, датиращо от края на Бронзовата епоха. И двете са от особено значение за обучението на студентите по тракология, история на културата и археология. Още една колекция от артефакти от праисторията до средновековието ще запознава учащите се с културната история на Източните Родопи. Четвъртата колекция се състои от произведения на големи съвременни български художници, която несъмнено ще предостави възможността на студентите по изкуствознание и пластически изкуства да се запознаят с една представителна част от новото ни изкуство. Така целта да се работи с оригинали се постига дори със собствени средства.

Втора по значимост задача на Учебния музей е помощ при практическата подготовка на студентите от различни образователни сфери: история на културата, тракология, изкуствознание, археология, етнология, културен туризъм и др. Една от слабостите на нашето висше образование е неговата откъснатост от бъдещата професионална дейност на студентите. В НБУ в рамките на т.нар. „извънаудиторни“ курсове (практики, семинари, проекти и др.) учащите се ще получат възможността да усвояват онези приложни технологии, които ще им са необходими в работата след завършване на образованието: музеологични дейности (документирание, паспортизация, описание на паметници и др.), подготовка на изложба (тематичен план, контакти с други музеи, събиране на експонати, аранжиране), работа в уебсайта на Музейната мрежа, подготовка на рекламни и PR кампании, търсене на възможности за включване на изложбата в анимиране на туристически маршрути и календари и т.н. Студенти от други специалности също могат да бъдат ангажирани в тази широка и разнообразна дейност на Учебния музей: в аранжирането, създаването на рекламни печатни и медийни материали, организирането на PR кампании, връзки с туристически агенции и др. Така в процеса на образованието си студентите вече ще са във връзка със специалисти от различни музеи в страната, а тези контакти ще им помогнат както в създаването на навици на общуване, така и в бъдещата им професионална реализация.

Повишаването на степента на приложност на образованието се осигурява и от общуването с оригинали от учебните колекции. Те се състоят от подбрани керамични фрагменти от различни епохи, от различни предметни форми, с различна украса, с които свободно ще оперират преподаватели и студенти в процеса на обучение: ще ги обработват, описват, рисуват, фотографират. Прекият контакт с хилядолетното минало дава съвършено друг ефект в сравнение с илюстрирането на лекциите с мултимедия. Тактилният досег с артефакта е нещо, което създава нови усещания и открива различни перспективи пред студента, допълва неговото познание.

В изпълнение на всички тези задачи е разработена и тактическа схема за привличане на младите хора в Музея, за създаване на навици за посещение на тази институ-

ция, както и за разработване на експозиционни средства, чрез които да се осъществи тази съществена функция.

Д. Иванов правилно посочва като едно от основните помощни средства за постигане на музейния ефект „развлекателността“, т.е. преодоляването у младите хора на прага на вътрешно съпротивление от среща с непознатото чрез форми, които им са по-близки. Тя може да бъде постигната чрез:

създаване на интересна като състав и аранжимент експозиция: показване на непознати паметници, разширяване обхвата на музейните интереси, разработка на разнообразни по форма и носители информационни материали;

периодично обновяване на експозицията: всеки семестър се подготвя и открива нова изложба, различна по характер и състав от предишната;

свързване на експозицията с други културни дейности: перформанс, прожекции на студентски филми, привличане на студенти от пластическите изкуства за модерна интерпретация на експонатите, семинарни занимания със специалисти от и извън НБУ и др. Това позволява и изисква пряко включване на студентите в работата на музея, което ще превърне институцията от „чужда“ в „своя“.

В крайна сметка ние целим да превърнем Учебния музей на НБУ от учебна институция в културно средище, което да събира студенти с различни интереси и професионална ориентация за дискусии по въпросите на нашата култура.

Продуктите, създадени по проекта, надхвърлят значително първоначално предвидените резултати:

- учредяване на Музейна мрежа;
- закупуване на техника и оборудване за лабораториите, хранилището и изложбената зала на музея;
- построяване на експозиционна зала за Учебният музей на НБУ;
- институционализиране на дейността на Учебният музей в системата на НБУ;
- начало на събирането на собствени колекции от дарения;
- събиране на учебни колекции;
- подаване на документи в Министерството на културата за регистрация на собствените колекции, придобити чрез дарения;
- създаване и попълване на Уебсайт на Музейната мрежа;
- разработване и спечелване на нов интердисциплинарен и международен проект „Хетеротопия на древна Тракия“;
- публикуване на множество статии и студии в рамките на работата върху проекта от участници в проекта;
- провеждане на две летни школи с участието на студенти;
- провеждане на международна научна конференция за целите на Учебният музей;
- издаване на материалите на конференцията;
- издаване на каталог на даренията;
- издаване на два тома от поредицата на Музея на НБУ „Студии културно наследство“;
- издаване на дипломи за участието в първата експозиция на различните музеи и колекции;
- организиране на изложбата „Богатства от музеите на Музейната мрежа“.

Проектът, чиито цели, задачи и резултати споделям в този кратък текст, може да се разглежда и като един опит за практическо въплъщение на идеологията, заложена в изследването „Аретè в музея“ (т. IV на Аретè-логия) на проф. Д. Иванов. Много се надявам и неговите идеи за създаване на Учебен музей да се осъществят, защото това ще

доведе до едно разширяване на територията на „Аретè“, до формирането на повече места за възпитание на младите хора в уважение към културното наследство на страната ни.

Учебният музей на НБУ е една още едва прохождаща, но пионерска за нашите условия институция. По всяка вероятност нейната дейност ще се разшири и обогати в процеса на конкретните дейности, които тя ще развива. Ако законът за културното наследство позволи, със сигурност ще се обогатяват и собствените колекции на музея. Едно обаче е ясно отсега - Учебният музей на НБУ ще се превърне в едно от привлекателните лица на Нов български университет, в практическа реализация на неговата философия за висока приложност на образованието и в хуманитарната сфера.

Д-р Тодор Чобанов - зам. министър на културата

Културното наследство като фактор за създаването и идентичността

Аз съм тук, не в качеството си на заместник-министър, а в личното качество на скромен изследовател и млад учен, предизвикан от изключителния характер на интердисциплинарното произведение „Аретè-логия“, кн. I-V, което с огромен интерес посрещам. Позволих си в неговия дух и обхват да подготвя едно скромно есе, което озаглавих провокативно „Културното наследство като фактор за създаването и идентичността“. Това е една много голяма тема, която обаче аз съм развил и съм нарекъл историческо есе върху някои проблеми на българското образование. Защото образованието е една тема, която прозира в редовете на всички тези прекрасни томове, с които имах удоволствието, да се запозная. Ще започна от там, че ролята на културното наследство е несъмнена, когато става дума за формиране на идентичност. Идентичността винаги се разглежда по различен начин, но тя може да се счете за сбор от културни, биологични и социални характеристики, като изграждането на културното наследство несъмнено е в пряка връзка с формирането на културните и социални елементи на идентичността. Всяко общество формира и утвърждава своята уникална идентичност именно чрез създаването и социализирането на формите на културното наследство, възпроизвеждането им в обществото и чрез този процес, подготовката на бъдещите поколения, формирането на тяхната идентичност и в по-тесен смисъл, възпитаването на ценностна система на индивида чрез този процес.

Ценностната система, моралът са духовното зачатие на културните феномени, но системата работи в двете посоки - от една страна ценностите пораждаат формите на наследството, а от друга страна - наследството формира ценностите. Това е една взаимно-обвързана система.

Ще започна накратко с Египет, който е синоним на древна култура и ярък пример за развитието на ранните човешки цивилизации. Египетското изкуство още от времето на Старото царство има само една главна задача - да увековечава възгледите на това общество, което го поражда като културен феномен. Изкуството се използва като радиатор, чрез който египтяните изпращат към боговете своите послания, фокусирани върху ценностите на това същото египетско общество. Същевременно обаче същите тези произведения, тези монументи, гробници - творци, те пък подхранват вярата в определени принципи, утвърждават определени разбираня, създават един безкраен цикъл на възпроизвеждане на същото това общество отново и отново, като всяко следващо поколение се възпитава директно и индиректно чрез културното наследство на това общество. И разбира се, в центъра на всички сюжетни линии се намира абсолютният, неоспорим лидер на египетското общество - фараонът, който е призван още приживе, да бъде бог. Той е герой на всички митове в Египет и други исторически събития, които преживява това общество, като походът на Рамзес, и които много бързо се обличат в плаща на легендата, тъй като изкуството, възплъщава историята в камък има цел да възпитава следващите поколения. Интересен е въпросът дали възплъщаването на библейския разказ за извеждането на евреите от Египет не е същевременно и разказ за един морален бунт, тъй като се противопоставят различни възгледи за лидерството и ценностната система. От една страна имаме тезата за непогрешимостта на един човек - фараона, от друга страна имаме бунтуващия се лидер - това е Моисей с неговия народ, който трябва да напусне Египет.

Модерните археологически открития потвърждават събитията от Библията. Такъв е конкретно случаят с книга „Изход“. В центъра на събитията е Моисей, той е египетски възпитаник, но вече е носител на друг тип лидерство, което е много по-различно от това на фараоните. За разлика от фараона, Моисей трябва да се докаже в серия от различни изпитания. Той се противопоставя на деспотизма и на сляпата непогрешимост, след което трябва да потегли със своя народ из пустинята, търсейки Обетованата земя. Всички са подложени на изпитание, както Моисей, така и неговите следовници. Тук, разбира се, препращам към лидера и неговите сподвижници или съекипници, както и в том III на „Аретè-логия“.

Кулминацията на тези скитания е, когато Моисей трябва да изпише Божиите заповеди върху скрижалите и да създаде „ковчега на Завета“ - един божествен артефакт, символизиращ не друго, а именно вечността на моралните закони, тяхното материализиране. Показателно е, че дори и на самия Моисей не е разрешено да влезе в Обетованата земя, тъй като господ е повелил никой, който е бил в дома на робството, да не може да влезе в Обетованата земя. Тоест, всички заповеди или принципи, морални ценности се пренасят в Израел не единствено чрез словата и чрез живите хора, но и посредством свещени артефакти, което категорично ги представя като медиатор между поколенията. С усложняването на човешката цивилизация се усложняват и развиват формите, чрез които културното наследство отразява ценностната система, допълва я и я развива. Омировият опис отразява една нова реалност, при която културните герои вече са свалени от Пантеона, но макар и да се доближават до него с някои свои качества, те вече са си хора с пороци и недостатъци. У нас са добре познати произведенията на класическото изкуство, възпитаващи в гръцките градове-държави водещите ценности. Много от тези ценности се споделят и от нашето общество днес.

Тези ценности се представят чрез конкретни личности - много често това са лидерите в обществото - и изкуството отново е в ролята на медиатор, чрез който бъдещите поколения трябва да се запознаят с личностите и с ценностите, които тези личности носят. Най-подходящ и най-завършен е примерът с Александър Велики, тъй като той се явява носител на много от античните добродетели. Като се започне от изобразяването му върху монети, премине се през изобразяването му на различни фрески и скулптурни групи и разбира се стигне до огромната му градостроителна дейност - всички те трябва да покажат на бъдещите поколения достойнствата на Александър и неговите качества. Например, в царския некропол на Ситон е открит един саркофаг, който днес се съхранява в Истанбулския музей, върху който са представени всички главни сражения на Александър. Този артефакт е принадлежал на човек, който е нямал никаква връзка със самия Александър, но чрез достойнствата на Александър той самият демонстрира своята принадлежност към една или друга ценностна система.

Задаваме си въпроса кой е направил Александър толкова забележителен за неговите съвременници и за следващите поколения. Може би отговорът се крие във великолепието на елинистическото изкуство и това е именно съчетаването на традициите на Изтока и Запада - Александър получава от гърците своята воинска доблест, смелостта, ценностите на Аристотел, идеите за гръцкото общество, развити в гръцкия полис. преклонението пред човешката красота. Но ако беше само това, Александър би си останал един от многото лидери на своето време. Очевидно той е преминал отвъд, тъй като започнал да черпи с пълни шепи и от достойнствата на Изтока.

В центъра на римското изкуство се възприемат подобни практики. И отново императорът взема с пълни шепи от достойнствата на Изтока - велики царства, велик, могъщ, стоящ, властващ над различни народи, обединяващ монарх.

В центъра на римското изкуство се възприемат подобни практики - отново императорът е възплъщение на римските добродетели, но това отдавна вече не е владетелят бог, а е подобрен елинистически цар, една личност, чието величие трябва да се доказва с конкретни дела и резултати. Едва ли е случайно, че императорите от Юлиево-Клавдиевата династия търсят упорито гроба на Александър и искат да се окичват с неговите регалии. Ценностите на елинизма в най-пълна степен се възплъщават в римската цивилизация. Говорим за един пълен, пълнокръвен, културен континуитет. В Рим, а по-късно и във Византия съществува принципът на оптиматите - да се издигат в йерархията не по родствени връзки, а по качества, по достойнства. Търсена е поне теоретично, личността, която най-пълно на теория и практика трябва да възплъти класическите ценности. Поражда се идеята за императорите философи, т.е. императори, които възплъщават и практикуват всички възможни добродетели. По аналогичен начин изкуството стъпва върху този репертоар и започва да създава своите уникални произведения. По същия начин архитектурата, съчетаваща сбор от инженерни постижения и уникални за римската култура характеристики започва да разработва възпитанието на римската ценностна система. Най-отличителната черта на тази римо-византийска архитектура била нейната изявена обществена функция. Акцията пада върху публичното пространство - мястото за среща на различни ценности. В сърцето на всеки римски град е Форумът. Самата структура на тези съоръжения възпитава ценностите, техният външен вид трябва да внушава добродетели. И не става дума само за статуите на бележитите римски граждани, на императорите, а по-скоро говорим за предпочитанията към центричните планове, към отворените пространства, към многобройните входи. Трудно е да си представим днес християнството без неговите храмове. Така е било във вековете преди нас и не е случайно, че когато за пръв път влязъл в „Св. София“ Юстиниан Велики промълвил: „Аз те надминах, Соломоне!“ (Според легендата Соломон е създал най-големия храм в предхристиянската древност - в Йерусалим - бел.ред.) Божият храм е материалното изражение на вярата, мястото, където човекът е призван да общува с Бога. Храмът е и ковачница за добродетели, и човешки качества, тъй като именно в храма хората са учили кое е добро и кое зло. Не е случайно, че в Евангелието човешката душа на няколко места се оприличава на храмнишка, която започва още със старозаветния живот и неговите заповеди, които всеки трябва да съблюдава.

Ортодоксалната цивилизация използва храма като място за възпитание и укрепване на вярата - традиция, която не е прекъсната и до днес в православните общества.

Сега, в по-ново време, Конституцията на Р България поставя един особен акцент върху културното и историческото наследство. Това е така и във всички европейски държави. Културно-историческото наследство на „стария континент“ определя и неговите граници и идентичност. Още от времето на Медичите с тяхната първа публична библиотека - във Флоренция, се поражда и утвърждава концепцията, че важните следи от миналото трябва да са обществено достояние.

Днес използваме едно понятие - социализация, макар че много се спори за неговото съдържание. Съгласни сме, че културното наследство трябва да е достъпно за хората. В своята цялост то трябва да задоволява обществени потребности, но даваме ли си сметка кои са точно тези обществени потребности или просто става въпрос за задоволяване на присъщото за всеки отделен индивид любопитство. Очевидно е, че отговорът би трябвало да заеме централно място в системата на образованието - училищното и извън училищното. Целта тук е бъдещият гражданин да получи необходимите знания за историята на обществото, от което той е част, но по-далечната цел е бъдещият гражданин да бъде възпитан в ценностна система, която кореспондира с културното наследство на това общество.

Ценностната система на гражданството е в крайна сметка ценностната система, в която да се изградят бъдещите лидери така, че ние не можем да отделим двата процеса, доколкото не можем да търсим противопоставяне между лидера и гражданството.

В крайна сметка, да си зададем въпроса действително - каква е ситуацията в момента в България. Действително училището работи ли срещу разпадането на ценностната система на цели поколения? Отговорът е - недостатъчно. Учебниците по история дали са добри - напротив, те са труднодостъпни, скучни, те са неточни фактологически. Посещенията в музеи са изключително редки, несистематични, скучни и отблъскващи за учениците. Нека си кажем тези тежки истини. Обучението по изкуство често пъти се свежда до купуването на боички и консумативи вместо да възпитава уважение към определени ценности.

Така че, трябва да започнем да действаме в тази насока и - това е извода от цялото това експозе, трябва да предприемем действия. На първо място, започваме да изнасяме, както това се прави във всички държави в Европа, част от уроците по история в музеите, на място да се премине от монологичното към диалогичното обучение и да се замени учебното съдържание - вместо море от скучни факти, трябва да се подберат малко, но емоционално ангажиращи теми, които да бъдат развивани в дълбочина.

Ексклузивът трябва да се превърне в основно средство за образованието на индивида и на гражданството. Водещи експерти казват, че културният туризъм е един от най-мощните фактори за формиране на идентичност. т. е. в цикълът на образованието той трябва да заеме едно централно място, тъй като по един специфичен начин води до възпитаване и формиране на ценностна система. В известен смисъл пътят на индивида в системата на образованието трябва да се сравни с разгледаните по-рано примери от историята. Когато постъпва в системата на образованието - сега от 5 години, индивидът е като един египтянин с един единствен авторитет - това са неговите родители в ролята на фараона. Тук обаче фараонът трябва да се замени от един Моисей - учителя, който да започне едно дълго пътуване, заедно със своите следовници - в случая неговите ученици, през пустинята и, в резултат на това дълго пътуване, ученикът - гражданин трябва да се сдобие с ценностна система, която да му позволи да бъде пълнокръвна част от обществото.

Годините на обучение са наистина едно дълго скитане из пустинята, чрез което личността се сдобива с ценностна система, но в известен смисъл достига и до някаква зряла идентичност.

Дали българското образование днес изпълнява своята роля да възпитава и развива тази идентичност.

Проф. д.т.н. Цветан Семерджиев - ВА „Г. С. Раковски” и Академия на МВР

Трансформационно лидерство

Въпреки, че в последно време проблемите на лидерството са обект на нарастващо внимание, опитът от практиката показва, че реалните действия в тази сфера са непоследователни и недостатъчни. Българското общество осъзнава, че постигнатите резултати са далеч под очакваните. Причините за това не са на оперативното ниво. Те не касаят качеството и ефективността на социалните процеси. Основният проблем е липсата на подготвени за работа в новата стратегическа среда личности. Тази среда генерира предизвикателства, нямащи аналози и подобия в досегашната практика. Първосигналният стремеж е тези предизвикателства да се посрещат с натрупания опит и традиции. Това насочва усилията към извършване на структурно - функционални оптимизации, които се възприемат като универсални решения. За съжаление, историята от 1989 г. до днес показва, че възможностите за структурни и кадрови промени са ограничени и отдавна изчерпани. Осмислянето на тази истина поставя на дневен ред нова задача, а именно - подготовка и реализация на трансформационни лидери, под ръководството на които нацията да постигне дълготрайно конкурентно предимство.

Очевидно е, че новите предизвикателства не могат да се решат с известните методи на постепенното (еволюционно) усъвършенстване на работните процеси и управление на човешките ресурси. Необходима е дългосрочна, целенасочена промяна, в големи мащаби. С нея трябва да се създаде и поддържа конкурентоспособността на нацията. В този ред на мисли, възниква важен въпрос около който все повече се съсредоточава общественото мнение: Нуждае ли се управлението на страната от лидери на трансформацията и как да се открият?

Основната идея за лидерството на трансформацията е свързана с възможностите за генериране на нова управленска мощ, за:

- * създаване и управление на ресурси;
- * използване на инициативността на хората;
- * определяне и налагане на мерки за социален контрол, съобразен с общоприетите стандарти.

Изследванията на лидерското поведение в широки граници - от геройството и тотален контрол, до споделено ръководство, използване на заместители и безлидерска устойчивост показват, че трансформиращото лидерство е процес, базиращ се на висок морал и мотивация, чиито нива не могат да бъдат достигнати с помощта на обикновени средства. То засилва вярата във върховенството на закона и гарантира опазването на човешките права и свободи. Трансформиращото лидерство е най-значимият инструмент, с който се управляват постиженията, взаимоотношенията, удовлетворението и поведението на последователите. Едно от важните заключения на практиката на лидерството е, че сляпото доверие е неефективен инструмент. То се приема като изключително важно от харизматичните лидери, но поради сложността и широкомащабността на социалните трансформации, последователите губят инициативността си и не са в състояние сами да вземат решения, без лидера си. Разкриването на механизмите на трансформиращото лидерство и изучаването на връзката му с ценностната система на лидера е една от приоритетните задачи на специалистите, работещи в областта на стра-

тегическото ръководство и организационното поведение. Нарастващата актуалност и значимост на тази задача е поводът за написването на представените от проф. Димитър Иванов книги. В тях лидерството се интерпретира в контекста на нова аксиоматика - системата от достойнства и ценности „Аретè“. Акцентът на изложението е поставен върху същността и съдържанието на трансформиращото лидерство и произтичащата от него идейно - образна детерминираност на индивида. В този контекст се разглеждат традиционно установените и дълбоко вкоренени в общественото съзнание концепции и модели на лидера. Авторът показва как с помощта на тези модели може да се постигне желаното конкурентно предимство на нацията.

* * *

Ценности, етика и лидерство

В изследването на проф. Димитър Иванов „Аретè - Обучение и възпитание на лидера“ (т. 3 от „Аретè-логия“) се разкрива връзката между ценностите и социокултурното значение, което имат определени обекти, явления и процеси в действителността. Както справедливо отбелязва авторът, социалните ценности винаги се пречупват през призмата на индивидуалната човешка дейност и влизат в психологическата структура на личността като специфична йерархия, наричана „ценностна ориентация на личността“. Тя не винаги е адекватна на реалността и често не отразява жизнените цели и принципи на индивида. В своето развитие лидерът развива, допълва и създава нови ценности и йерархии от тях. На тази основа той формулира перспективните цели и мотивира дейността си.

Известно е, че ценностната система и етиката са взаимосвързани. Трябва да има набор от ценности, от които логически да произтичат етичните действия. Те се интерпретират в начина на живот на социалните формации и се формулират метафорично в тяхното мото или девизи. Те привличат хората не само с общи интереси, но и с еднаква ценностна система и общопризнати етични норми. По този начин всяка социална организация дава експлицитен израз на личните ценности на своите членове и чрез синергичното им обединяване служи за постигане на общите цели. Анализирайки този механизъм авторът показва, че лидерството изисква ефективно управление на този цикличен процес.

Симбиозата между лидерските ценности и тези на последователите е решаваща за мисията на трансформацията. Поддържането на хармоничност в тези отношения дава възможност на лидерите да засилят чувството за отговорност, да постигнат баланс между власт и политика и да осигурят демократично участие на последователите във вземането на консенсусни решения. Упражняването на права носи морални задължения. Задължение на лидера е да възпитава и поддържа ценностите и етиката на последователите си така, че чрез искреното им споделяне да се постигне климат на другарство, взаимопомощ и съпричастност към мисията. Етичните лидери създават, поддържат и развиват етични организации, които рано или късно отхвърлят неетичните си членове. В този смисъл, проф. Димитър Иванов разглежда ценностната система Аретè, която включва историко-психологическа приемственост на достойнства и ценности и една по-сложна мотивация - постигането на уравнивост между тяло и дух. Тази система определя етика, която става педагогика. Нейната етикопедагогическа цел е: чрез обучение и възпитание да се развие и акумулира потенциал за градивно, творческо индивидуално и групово полезно поведение, т.е. за изграждане на култура в латинския смисъл на думата - „обработка на духа“.

* * *

Аксиоматика на лидерството

Разкриването на същността на лидерството като социален феномен започва с неговите същностни характеристики. В труда на проф. Димитър Иванов по недвусмислен начин се демонстрира теоретичната мощ на експлоатираните досега концепции и модели. С тях се прониква в нюансите на теоретичните конструкции, описващи мотивацията, креативността, стратегическото мислене и възгледа. За работещите в тази сфера специалисти е ясно, че всяко осмисляне на лидерството апроксимира натрупания в практиката емпиричен материал. Въвеждането на нова аксиоматика (в случая - системата от ценности Аретè), дава възможност по нов начин да се интерпретира лидерството и на тази база да се получи оригинален концептуален пораждащ модел.

Идеята за въвеждане на нова аксиоматика стъпва на създадената и добре обоснована теория на лидерството. В нея се запазва съдържанието на използваните досега термини и определения, с които се описват неговите субекти и обекти. Те нотираат сложни психологически феномени, които се наблюдават на различните етапи на лидерския процес. Новостта на разглеждането се състои в допълването на тази аксиоматика с петмерна система от метафорични понятия „Аретè“, които конструират съдържанието на непознатата и често пренебрегвана в отделните си аспекти етика. Обединяването им в обща семантичната мрежа, формира нова онтология на предметната област на лидерството. На тази основа, авторът формира категорийния апарат, чието интерпретиране позволява да се построи базов концептуален пораждащ модел на лидерството, който може да се използва както за анализ на социалните практики, така и за разработка на нови теории.

Развитието на тази идея се извършва при строго спазване на базовите принципи на формализацията, а именно:

- * описанията са дадени с ясни и еднозначно дефинирани термини;
- * количеството им е минимално и позволява логическо извеждане (конструирание) на останалите;
- * цялата съвкупност от понятия отговаря на изискването за вътрешна пълнота и логическа непротиворечивост.

Съблюдаването на тези принципи дава възможност на работещите в областта на лидерството да използват обогатен общ понятиен апарат. При конструирането на определенията са използвани фрази с ясен и еднозначен смисъл. Формализираните трактовки са съпроводени с необходимата семантична информация и е постигната необходимата еднозначност на понятията. При съставянето на онтологичната система е използван минимален набор от категории, които са вътрешно непротиворечиви и логически взаимосвързани.

Въвеждането на петмерната система от добродетели на индивида „Аретè“ и свързването им в общата онтологична система на лидерството е направено върху идеални обекти, които са получени чрез абстрахиране и игнориране на редица от реалните им свойства. Това поставя на дневен ред проблема за адекватността на синтезираната аксиоматична конструкция индивид - личност - лидер, която е критична за ефективността на бъдещите приложения. Единственият начин за нейната проверка, на етапа на синтеза, са проверките за вътрешна пълнота и логическа непротиворечивост, които, в случая, дават желаната увереност, че тя може да се използва за създаване на нови теоретични конструкции. Тук се разкриват нови направление за научни изследвания със значителен иновационен потенциал.

* * *

Ситуационният императив на лидерството

В труда на проф. Димитър Иванов лидерството е интерпретирано като източник на целенасочено организационно поведение. То се проявява в конкретни ситуационни условия и ограничения. Отчитането на ситуационните условия и ограничения е важна стъпка към разбирането му. Така става ясно, че то е ситуативно специфично и в значителна степен е съобразено с даденостите на средата. Жизнените ситуации в тази среда са моментни (свързани с определени събития), устойчиви (в рамките на които се развиват моментните) и тотални (в контекста на които се интерпретират устойчивите). Те структурират лидерското поведение, формирайки елементарните градивни блокове на културните и социалните системи, които се създават и поддържат чрез съгласие в процеса на взаимодействието между хората. Свързването на личността със ситуацията поражда възможността да се построи модел на конкретното индивидуално поведение, който от гледна точка на процесния подход е описан в представения труд с каузалните връзки на процесите на оказване на влияние, формиране на екипи, водене на преговори, постигане на консенсус и регулация на поведението. Множеството реализации на тези процеси се разкриват от автора като аспекти (моди) на лидерското поведение, чиито модели са съвкупност от поведенчески инструменти, отключващи скритите механизми на системата от убеждения на индивида и създаващи предпоставки за оказване на влияние върху хората. В тази конструкция се разкрива лидерската модалност, като възможност и предпоставка за материализация на желанията на индивида. Тя се проявява като лидерска способност за откриване и експлоатиране на нереализирани в текущите ситуации възможности (т.н. „прозорци в каузалните вериги“). В контекста на лидерството тя е способност да се генерират базирани на творчество, знания и опит интелигентни поведения. Тези поведения не се ръководят само от каузалните закони и принципи, а отчитат и възможностите на ситуационния контекст, използвайки неочакваните благоприятни възможности за постигане на успех.

Въвеждането на многомерната система от метафорични понятия „Аретè“ е дала на автора възможност да построи оригинален концептуален пораждащ модел на лидерството, чиято интерпретация в конкретните ситуации, с техните ограничения и условия, позволява да се конструират оригинални модели на лидерско поведение. Интерпретацията на това поведение в контекста на текущите ситуации разкрива спецификата на архитектурата му във вид на структурирана съвкупност от аспекти и перспективи. По този начин теорията на ситуационното лидерство се обогатява със специфична интерпретация - системата от ценности „Аретè“.

* * *

Конвенцията за интерпретациите

От особена важност за онтологичната система на лидерството е т.н. „конвенция за интерпретацията“. В труда на Димитър Иванов са използвани редица източници на текущи състояния, които са използвани като основа за установяване на зависимости и закономерности в лидерските модели. В тази връзка се разглеждат: политиката, дейността на корпорациите, управленските практики и постиженията на модерния мениджмънт. В своята съвкупност те разкриват цялото многообразие на ситуационния контекст и не оставят място за колебания или съмнения относно приложната ценност на приведените описания и обяснения.

Съвременното трансформационно лидерство унифицира символичното значение на споделените ценности. То ги интерпретира в познати размерности, в които последователите биха ги измерили, оценили и приели като свои. Според Кимбърли Боал, трансформационното лидерство е свещено водачество, а не упражняване на властта. Интерпретацията на свещеността на лидерство инкорпорира неантагонистично ръководс-

твото на хора, структури и процеси, при което основният акцент се поставя не върху това дали има лидерство, а как и в коя сфера се реализира. Тази интерпретация позволява на лидерите и последователите да пренесат предизвикателствата, рисковете и заплахите в обща координатна система, да ги дешифрират, трансформират, или при необходимост, да ги приемат такива, каквито са. По този начин, вместо търсене на консенсус и уникален модел на поведение, следвайки общата крайна цел, става възможно всеки последовател да възприема, усвоява и практикува собствен модел на поведение, който в определени случаи би изглеждал противоречиво. Именно тук е една от основните роли на конвенцията за интерпретацията на трансформиращото лидерство - да въведе разбираем за обществото език, на който да бъдат описани особеностите на ценностите, етиката и поведението, за да бъдат разбрани и да превърнат хората в мотивирани последователи.

* * *

Практика на лидерството

Съществено внимание е отделено на разширяването и обогатяването на лидерските практики. Обобщаването на редица емпирични изследвания е позволило на автора да разработи варианти на целенасочено поведение (като принципи и правила), с които се допълва приложното поле на лидерството. В тях се разглеждат отделните му дейности (като градивни елементи на обща система) и е показано, че от оптималното им взаимодействие зависи неговата ефективност. По този начин, в представената работа, се разкрива научно-приложния потенциал на петмерната, плюс четири и плюс триимерна система от метафорични понятия „Аретè“. Нейното използване създава ново поле за разработка на методи и механизми за лидерски изпълнения и формира необходимите предпоставки за допълване на инструментариума в тази научна област.

Бъдещата ефективност на системата за управление на България вероятно ще се основава на усвояването на предимствата на лидерството. Нарастването на съвременните предизвикателства, рискове и заплахи за сигурността ще генерират нови въпроси, отговорите на които ще дадат бъдещите лидери. Може ли да има лидерство в мрежови социални структури? Възможна ли е безлидерска устойчивост в тях? Възможно ли е със съществуващите знания за лидерството да се оцени влиянието му върху мощта на мрежово структурираните системи? Какъв е потенциалът за реализация на харизматично и трансформиращо лидерство в мрежочентричните социални организации?

Изучаването на лидерските практики би помогнало да се даде отговор на тези въпроси. Безпрецедентно бързо развиващите се информационни технологии и компресирането на циклите на общественото развитие, засилват потребността от адаптивно, гъвкаво, трансформиращо лидерство. Вероятно тази потребност никога няма да бъде напълно задоволена. За да бъдат дадени отговорите на постоянно възникващите нови въпроси трябва да се култивира ново разбиране за непреходността на процеса на трансформацията и системно да се подготвят лидери за неговата успешна реализация. България заслужава да бъдат намерени нови пътища за повишаване на ефективността на управлението и постигане на желаното конкурентно предимство на нацията. Днес, особено важно значение е промяната на действащата нормативна база така, че да съдържа необходимите механизми за подготовка и реализация на лидери на трансформацията.

През ХХІ век ще съществува смазващо превъзходство на компютърна техника, изобилие на конфликти между конкурентни знания и технологии, огромен прогрес и неограничени възможности за вземане на преднина в международното разделение на труда. В тези условия един от главните приоритети на всички правителства в близките десетилетия ще бъде откриването на нови възможности за развитие и управление на

информационните потоци в обществото. Днешните ръководители обаче жестоко ще се заблудят, ако вземат страната на посредствеността и консерватизма. Усвоявайки практиката на информационните манипулации, те ще парализират възможностите си за промяна и за постигане на конвертируемост и конкурентноспособност чрез многообразие. Всички опити за политическо оцеляване чрез изолация, отрицание на реалностите и отказ от поемане на политическа отговорност ще водят до тотален провал. Независимо от мащабите си, начинанията трябва да завършват успешно. Нещата трябва да стават на базата на свободната конкуренция на идеи и творчество. Желаните състояния трябва да се постигат чрез реализацията на най-доброто от националния кадрови потенциал, а не чрез компромиси и всеядност. В противен случай идеите и амбициите на днешния елит не струват пет пари.

* * *

Заключение

Появата на поредицата „Аретè-логия“ на проф. Димитър Иванов е актуално и значимо научно събитие. Публикуваните в нея резсъждения създават предпоставки за внедряване на авангардни методи за стратегическо управление. Едновременно с това, те са високо ефективна база за подготовка на кадри в тази област. На практика, в представените книги са публикувани актуалните и значими нови знания, представляващи интерес за всички вземащи решения и носещи отговорностите за състоянието на българското общество ръководители. Те показват своя изследовател като последователен в работата, с широка обща култура, дълбоки и трайни научни интереси, притежаващ много добра учебно-методическа и професионална подготовка. Те разкриват потенциала му на преподавател, научен ръководител и експерт.

* * *

Послеслов

Невъзможно е във формата на един доклад или рецензия да се разкрие цялото богатство и многообразие на разгледаните в представения труд теми. Това ще е предмет на бъдещи задълбочени и по-обстойни анализи, в други публикации. Тук само е направен един ескизен опит да се обясни същността и съдържанието на авторовата идея за вграждане на многомерната система от метафорични понятия „Аретè“ в теорията на лидерството. Целта на изложението ще е постигната, ако то предизвика цитирания и дискусии на страниците на научната периодика, от работещите в тази област специалисти.

Ст.н.с. д.с.н. Павел Писарев - Фондация „Г. Димитров“

Лидерството „по наследство“ в теорията Аретè

Пред нас са пет тома на проф. д.ик.н. Димитър Иванов, посветени на интердисциплинарната теория „Аретè“ - пътищата и методите на обучение и възпитание чрез семейството, училището, изкуството и други обществени системи. Научна задача с голям диапазон на предмета на изследване, научна задача със значителен исторически обхват и важно съвременно значение. Мегазадача! Който проучи томовете, ще се съгласи с мен, че тази задача има и мегаизпълнение.

Темата, на която аз ще се спра е ограничена. Впечатлих се най-много от проблема, развит в книга втора - „Аретè: екзистенциално-ценностна система“ и по-точно теорията за историко-психологичното унаследяване и етико-педагогическото възпитание на ценности на три равнища: индивид, личност, лидер. Заинтересува ме преди всичко проблемът за лидера, моите разсъждения са доколко нашата съвременна действителност потвърждава теорията на проф. Димитър Иванов за лидера.

Лидерство по произход. Професор Иванов разглежда такъв вид лидерство. Колкото и да е чудно, днешната, съвременната българска действителност разкрива случай на лидерство по произход. В някои случаи то е наследствено, в някои случаи произходът, семейни традиции, възпитание и наследствени качества, са основа на такова лидерство, както в политиката, така и в бизнеса. В случая ме интересува политическото лидерство по наследство или политическото лидерство като семейна традиция. Това не е само български патент - две фамилии в Гърция, - Папандреу и Караманлис, - през последните почти 50 години излъчват политиците на страната, а в САЩ, само в нашето съвремие, също две-три фамилии, - Кенеди, Буш, Клинтън, - излъчват първите държавни ръководители. Да не говорим за бизнеса, където по цял свят фамилиите управляват: във Франция след XVII в. те са 500, в Англия - 300, в Германия - 250, разбира се подбрани по различни критерии. Но да се върнем в България. В две от политическите партии на страната, и то управлявали партии, лидерството по наследство е очевидно. В една - НДСВ, наследникът на царската фамилия, управлявала повече от половин век България, създаде партия и беше министър-председател, а в друга - БСП, от семейни среди се излъчиха десетина ръководители. В последния двадесетгодишен период от развитието на БСП, във върховете на партийното ръководство, сред депутати в парламента и особено на по-ниско местно равнище се срещат имена, известни от предишните 20 години. В случая се потвърждава правилото, че миналото властва над настоящето, че мъртвите влияят на живите. Без съмнение, семейното възпитание и семейните традиции в тези случаи са изиграли решаваща или много съществена роля. При това не става дума само за основа за старт в политическия и обществен живот, а за пряко отношение към лидерска изява и дейност, възможност за реализация. И в двата случая - в НДСВ и БСП - има сериозно потвърждение от живота и практиката на принципите, върху които се основава теорията на проф. Иванов. Лидерът по наследство, подчертава проф. Иванов, се „радва на естествен престиж“, той се възприема по-лесно от тези, чиито интереси изразява, защото неговите адепти вече са подготвени от заслугите и доверието в предците - лидери. Имена в БСП много: Луканов, Станишев, Живкова, Пирински, Бочков и Темелко Ненков и много други, да не влизам в подробности и да не отивам в провинцията. Напълно се потвърди от българската съвременна практика и опасенията на автора, че такъв вид лидерство крие опасност - може да не се оправдаят очакванията.

Когато личностните характеристики влияят върху избора на водач, лидерството се основава върху вярата за особеностите на лидера, подчертава авторът. Освен волята и моралът, проф. Иванов посочва силата на словото за влияние и реализация на лидера. Словото изразява силата на мисълта, а силата на убеждението - вярата. Тази характеристика е особено важна за изява и реализация на лидера. В една друга политическа партия на нашата съвременност също виждаме потвърждение на авторовите тези. Пред очите ни само за пет-шест години една личност излезе от политическото небитие и със своята харизма преди всичко, създаде партия, спечели три избора за народен представител, кмет на София и два национални избора за евродепутати и за парламентарни избори, и бе избран за министър-председател. Само за десетина години, с личните си качества, един „селф-мен“ се превърна от Давид в Голиад на българската политическа арена. Друг е въпросът дали сега ще издържи на проверката на времето. Харесването от народа, народният говор, пълен с лафове и шеги, народната физиономия и бит, близък до народния, фамилярно поведение и отношение с хората - всичко това доведе до успехи, които понвърждават терията на проф. Иванов за един от видовете на съвременното лидерство.

Защото има и много други изисквания за лидера, посочени в теорията на проф. Иванов. Той посочва, че има ситуативни, т.е. случайни лидери. Лидерството изисква широка култура, опит, морално-волеви качества, освен харизма и красноречие и владение на интересите както на елита, така и на народните маси. И преди всичко умението да се изразяват и формулират интересите на своята среда, на социалните групи, чиито тежнениа лидерът изразява. Затова често пъти културата и образованието отстъпват на задни позиции при оценката на лидерството. Професорите Константин Стоилов, Александър Цанков и Богдан Филов, отстъпват лидерските си места в историческата класация на лидери като Стамболов, Стамболийски, Георги Димитров, Тодор Живков, които нямат високо образование, но владеят интересите на народа си, говорят отлично на неговия език.

Лидерството, според проф. Иванов, е тясно свързано със средата, от която произхожда лидера. Лидерът е неотделим от своите последователи, от елита, излъчен от тях. Тези последователи и техният елит могат да бъдат на различна основа: идейна, етническа, религиозна, социална или всичко това, взето заедно. Лидерите на политическа партия ДПС потвърждават тази теза.

Защо обаче времето пренарежда лидерството, променя класацията? Всяко време има своя лидер, и своите лидери, но това означава ли, че тези оценки са временни. Защо лидерите на една епоха се превръщат в антилидери в друга епоха. Защо положителният знак пред личността се сменя с отрицателен. И лидерите на днешния ден превръщат ли се в лидери на вечността? На тези въпроси професор Иванов не дава отговор, но то е защото предмет на неговото изследване не са конкретните лидери, а общите закономерности при формирането на елита и лидерството.

А може би неговата теория за лидерството - „Аретè-логията“ на Димитър Иванов, въобще не може да посочи съвременни лидери, защото ги няма. Има теория за лидерството, но няма лидери в днешното българско време. Или няма такива лидери, каквито ни се искат, които да изведат България напред. За да не бъде най-бедната страна в Европа. За да не бъде най-корумпираната и зависима страна. Това не намалява ни най-малко стойността на трудовете на проф. Димитър Иванов. Той е лидер в това научно направление. А лидерите на политическия живот в България от нашето време, тези чакани лидери, сигурен съм - ще се появят на историческата сцена.

ДОКЛАДИ И ИЗКАЗВАНИЯ

Водещ: Ст.н.с. д-р Милен Куманов

Доц. д-р Николай Палашев - преподавател в СВУБИТ

Криза на доверието към лидерите

Развитието на глобализацията като процес, който обхваща все повече територии и навлиза все по-надълбоко в различните сфери на обществения живот, поставя въпроса за новата социална роля на лидера. Всъщност, правилата на глобализацията се свят налагат условия, излизайки от рамките на националната самодостатъчност по отношение на елитите, част от които са и лидерите. Може би поради това Уилям Коен (Коен, У., Новото изкуство на лидера, 2001) откровенно задава въпроса „Защо, въпреки всички стимули за развитие на лидерите, има толкова малко добри лидери?“ Наистина, защо има толкова малко добри лидери? Дали причината е във все по-рядко срещаната необходима харизма, или в неспособността да се осъзнае фактът, че лидерът не се „ражда“, той се „създава“. Визията на лидера, по правило, трябва да дава ясна представа за това, че той е индивид, който напредва в йерархията по-бързо от останалите, успял е да направи така, че материалният му статус да е по-висок от останалите, умее да генерира уважение и има способността да накара останалите да бъдат по-продуктивни и успешни в работата си, като това последното се приема от тях доброволно. Разбира се, накратко описаната тук лидерска визия предполага и съответните качества, както и амбиция за налагане на идеи. Нещо повече, лидерът във всеки един момент трябва да доказва, че мястото му в йерархията е оправдано, и защото успява да предлага варианти за относителна сигурност в дейността и живота на останалите. Въпреки, че това положение е ясно, изследвано и научно уточнено, в наше време се забелязва как застрашително нараства кризата на доверието към лидерите. А това от своя страна води до деструкции не само по отношение на качеството на живот от гледна точка на материалното благополучие, но и по отношение на духовното състояние на обществото. Ако трябва да се върнем на въпроса на У. Коен, то ще установим, че основният проблем е в комуникационното третиране на лидерския образ.

Когато говорим за комуникационно третиране на образа на лидера, не става въпрос само и единствено за създаването на този образ по комуникационен път. По-скоро, могат да се очертаят два основни проблема:

* Когато е налице само претенция за лидерство и тя не е подплатена с необходимите личностни качества, способности и опит на претендиращия индивид, комуникационното сътворяване на образа на лидера стига единствено до фиктивно съдържателен образ, интерпретиран и мултиплициран медийно.

* Неспособността да се осъществява градивна и ефективна комуникация, както по отношение на сътворяването на лидерския образ, така и по отношение на устойчива комуникация с останалите (общността), има за резултат неприемане на претенцията на индивида за лидерство.

Празните на съдържание, но ефектни публични и медийни образи на претендиращите за лидерски позиции индивиди все по-често се срещат, тъй като това е най-краткият път за заемане на съответни позиции в обществената йерархия. Ситуацията става още по-комплексирана, когато осъществената по този начин претенция за лидерство мине под знака на институционалността. Трябва да се уточни, че този феномен се наблюдава най-вече в сферата на политиката. Именно затова, тук следва да се говори за използването на популизма като основно комуникационно средство за постигане на бързи резултати, но те вече представляват реалности по отношение на властта и по-нататъшното налагане на тези и идеи. Т.е., създаденият медийно псевдоледерски образ е възпроизвел факт, влияещ върху развитието на обществения живот. Този парадокс на

връзката между псевдолидерския публичен и медиен образ и социалния факт, представлява основата, върху която впоследствие възниква деструкция, водеща до криза или най-малкото до застои на общественото развитие. Тук, като тип комуникационно поведение на претендиращия за лидерство индивид, може да се посочи агресивното комуникационно поведение. На базата на това поведение се създават условия за поява на комуникационно-информационни бариери пред консолидацията в контекста на демократичната норма. Ясно е изразено разделение между изоставащите и изпреварващите в контекста на общественото развитие и това естествено води до остра форма на обществена фрагментация и нарушаване на социалния баланс. Като характерни черти на агресивния тип комуникационно поведение може да се посочи внушаването на страх от „богопомазания“. Този страх се гради върху визията на лидиращия индивид, сочеща безкомпромисност, бруталност, самовлюбеност, демонстрация на власт, често променящо се мнение по важни обществени проблеми и неуважение спрямо другостта. Всъщност, този тип страх ерозира доверието не само в лидиращия, но и в онези които имат способността да бъдат действителни лидери. Наблюдава се чисто формален пренос на негативите по комуникационен път, което естествено води до взимане на неправилни решения от страна на общността. Колкото до конкретиката на комплекса от негативи, то той се изразява в отхвърляне на способността на лидиращия и/или на претендиращия за лидерство да се поема отговорност, да се работи в екип, да организира ефективно дейността, да бъде искрен. В резултат на това, същността на създадената криза на доверието се изразява в липсата на единодушие по отношение на ценностите.

Неспособността да се прави ефективна и градивна комуникация е проблем с не по-малко значение на този за медийния псевдолидерски образ. Приемането на идеите и тезите на претендиращия за лидерство индивид от страна на общността минава безусловно през способността те да стигнат до съзнанието на останалите. Но трансферът на информацията, представляваща същността на тезите и идеите е, разбира се, задължително, но не и единствено условие за пълноценно осъществяване на лидерската функция. Преди всичко, чрез формата на информационните масиви, идеите и тезите трябва да станат разбираеми. Това е първото условие, за да може да започне произвеждане на доверие спрямо претендиращия за лидерство. На второ място, по комуникационен път трябва да се наложат качествата на претендиращия за лидерство като достоверни за общността. Това условие е в пряка връзка с необходимото убеждение, че лидерските качества на претендиращия за лидерство са от голямо значение не само за него, но и за общността. Тук се крие и ключът към общия успех. На трето, но не на последно място стои въпросът за устойчивостта на комуникацията между претендиращия за лидерство и останалите (общността). Основният проблем тук се изразява в липсата на познания и умения най-вече по отношение избора на типа комуникационно поведение. Обикновено, грешките които се допускат в случая са свързани с колебания по отношение ясно изразяване на претенцията за лидерство, страх от заявяване на основания за трайно присъствие в обществения живот, нееднозначно деклариране на принципа за съвместяването на битуващите различни ценности и интереси, не достатъчно ясно, публично признаване на стойностите и значението на обществените институции и принципите на държавността, както и липса на умения за ефективно управление на информацията. Ако към всичко това се прибави и проблемът с формалния пренос на негативите на псевдолидерските образи, то очакваният резултат е идентичен на този при псевдолидерството. Т.е., отново е налице криза на доверието.

Какъв е начинът да се преодолее или поне да се минимализира негативизмът и деструкцията, породжани от съществуването на недоверие към лидерите? Вероятно на този въпрос може да се отговори в пълнота, само ако се има предвид познанието и опи-

та, натрупани от човечеството в различните сфери на обществения живот и науката. Тук едва ли ще бъде разумно да се изключи познанието на психологията, социологията, политологията, науката за езика, антропологията и т.н. Но все пак в основата на преодоляването на кризата на доверието към лидерите стои именно познанието за обществената комуникация и умението професионално да се владеят съответните техники и технологии. Основание за това твърдение дава фактът, че единствено комуникацията е тази, която е в състояние да материализира информацията, организирайки я в познание, даващо решение за проблемите на обществото. Затова, може да се твърди, че комуникацията създава среда и условия за регламентирано третиране на информацията и превръщането ѝ в знание, служещо за постигане на общи интереси. Наред с това да предпостави защитата на общите ценности и в крайна сметка да се постигне обща полза, без това да е в противовес на индивидуалния интерес и ценности, като това е изразено чрез триединството на материалното, интелектуалното и духовното. В този смисъл, обществената комуникация и в частност по отношение на комуникационната част на проблема *лидерство*, е възможна при следните пет неотменими условия:

* Осъществяване на комуникационна връзка

Комуникационната връзка представлява неделима част от обществените отношения. Като такава, тя е възможна тогава, когато два субекта, на база на съгласуване и договаряне на валидност на своите индивидуални форми на интракомуникация, установят необходимостта от обединяване на усилия, знание и възможности за решаването на възникнал проблем. В този смисъл, осъществяването на комуникационна връзка е преди всичко интелектуален, волеви акт, който се базира на натрупан опит и възможност да се осъзнава перспективата за развитие, както и способност да се прави обективна оценка на съществуващото и случващото се. Комуникационната връзка стои в началото на социалното взаимодействие в контекста на обществения живот. Това е и основанието тя да е реалност само тогава, когато даден субект има намерение да осъществи конкретно, целево комуникационно действие. Така, готовността да се осъществи комуникационна връзка, предполага готовност за пренасяне на знаци, организирани в система и носещи информация, която може да бъде кодирана и декодирана.

* Въвеждане на единен, паметов комуникационен код.

Основната характеристика на единния, паметов комуникационен код е тази, че той е *валиден* за всички членове на организираното човешко общество. Тази валидност се установява на основата на договаряне на смисъла и значението на материализирани смислови знаци от страна на източника и на получателя на информацията. Смисловите знаци са организирани в система, базираща се от една страна на обясними и установени факти от реалността и от друга - на предполагаем смисъл на нещо съществуващо, но необяснимо от гледна точка на човешкия опит и наука. Последното е свързано преди всичко с духовното и до известна степен с евристично-интелектуалното по отношение на нагласите, базирани на дадена хипотеза за случващото се. От гледна точка на съществуващия цивилизационен модел в сегашния етап на развитие, като фундаментален единен, паметов код може да се посочи *езикът*. Именно езикът гарантира единство по отношение на кодирането и декодирането на смисъла на третираната информация в конкретната комуникационна ситуация. Т.е., като комуникационен код, *езикът* притежава възможност за описание на света и прави опит да даде представа за необясненото от човешкия опит и науката чрез създаване на идея, обикновено материализирана чрез образи и символи. В този контекст следва да се имат предвид и да се приемат, и отделните разновидности на езика, както и неговото многообразие, определяно от степента на интелектуалното и духовно развитие на човека и личностното му преживяване на заобикалящата го среда. По отношение създаването и установяването на единния паметов

тов комуникационен код трябва да се каже, че това се случва в момента на установяването на комуникационната връзка.

* Комуникационно действие

Поради факта, че обществената комуникация, по своя характер е проявление на социалното преживяване на човека, без значение дали той участва в комуникацията лично или е индиректно засегнат, може да се приеме разбирането на Алфред Вебер за *социалното действие*, а именно че този вид действие, по своя смисъл има отношение към поведението на другия, което пък поведение е ориентирано и към самия него. Това разбиране, условно може да се съотнесе спрямо *комуникационното действие*, като се има предвид, че то преди всичко е под влияние на приеманата или неприеманата идея за човека и света от комуникиращите. От тази гледна точка и формално погледнато, *комуникационното действие* представлява съвкупност от притежаваната от комуникиращия *информация*, представляваща *знание*, от желанието и готовността на комуникиращия да *предаде* притежаваната от него информация под формата на *съобщение*, от степента на възможност на комуникиращия да *постигне разбирателство* или с други думи да *установи доверие*, от уменията на комуникиращия да *владее комуникационните подходи, инструментариуми и средства* и от стремежа на комуникиращия да *осъществи интереса си*, без това да навреди на *интереса на останалите*. При това формално разбиране, ясно описано от Роланд Буркарт, формулата на комуникационното действие е ограничена в рамките на *екстракомуникацията*. Т.е., тук се игнорира фактът, че по същността си, обществената комуникация има две неотменими характерни страни, а именно *интракомуникационна* и *екстракомуникационна* страна, които са в състояние на постоянен комуникационен синергетизъм. Впрочем, именно това е в основата на комуникационната деструкция между лидиращия и общността. От тази гледна точка, комуникационното действие следва да се разглежда като процес, при който е налице *двустранност на комуникационния акт* и *двупосочност при третирането на информацията*.

Като първи етап на всяко едно комуникационно действие може да се посочи осъществена интракомуникация, характерна за конкретния бъдещ комуникиращ, който условно може да се определи като *първичен източник на информация*. Именно в този начален момент на комуникационното действие, притежаваната информация, представляваща знание, се кодира и декодира чрез специфичния за комуникиращия интракод, което реално води до формиране на съответни нагласи, съотносими и подкрепящи идеята по отношение предмета на комуникацията. По-нататъшното третиране на информацията, отнасяща се до нагласите и идеята, се кодира и декодира чрез предварително договорен и приет за достоверен единен, паметов код, част от който стават интракодове на участващите в процеса субекти. В този момент настъпва вторият етап на комуникационното действие, който може да се сегментира по следния начин: установяване на *комуникационна връзка*, чрез материализиране на информацията под формата на съобщение и посредством съответните комуникационно-информационни конструкции; осъществяване на *комуникационен акт*, чрез използване на комуникационни начини и форми при предварително създадени условия и съществуваща информационна среда и третиране на информацията през създаден *комуникационен канал*. При този втори етап на комуникационното действие, характерът на комуникацията следва да се определи като *екстракомуникация*. Като резултат се създава възможност, *другият* комуникиращ (или *първичният получател на информацията*), на базата на използване на единния паметов код да декодира третираната информация. Този момент може да се определи като трети етап на комуникационното действие, при който получената декодирана информация отново преминава на полето на *интракомуникацията*, специфична за *полу-*

чателя на информацията. Чрез използване на своя интракод, получателят на информацията я съотнася спрямо собствените си нагласи и идея за предмета на комуникацията, като по този начин осъществява основната цел на комуникацията, конкретното съобщение да получи стойност по отношение на търсенето на отговор на поставения въпрос в контекста на предмета на комуникацията. Следва осъществяването на четвъртия етап на комуникационното действие, а именно осъществяване на *обратна комуникационна връзка*, като тук информацията е насочена към първичния източник на информацията, като тя преминава всички посочени по-горе етапи, но в обратна посока. Финализирането на този четвърти етап се изразява в постигане на конкретен *комуникационен резултат*, отнасящ се до получаване на отговор по отношение на предмета на комуникацията. Този резултат има същинска стойност единствено при условие, че ценностите и интересите на комуникиращите са реално трансформирани под знаменателя на тяхното съвместяване. Накрая следва да се отбележи, че в повечето от случаите на комуникационна деструкция, включително и по отношение на частния случай на отношенията „лидер-общност“, се наблюдава пренебрегването на значението и мястото на *интракомуникацията и интракода*, разглеждани като изначален комуникационен елемент на комуникационния процес.

В заключение може да се каже, че проблемът с кризата на доверието към лидерите и в пряка връзка с проблема за обществената комуникация. Като приемем факта, че доверието и комуникацията са ценности, то може да твърдим, че проблематиката, свързана с ефективността, полезността и значението на лидерството е цивилизационен въпрос. Именно и затова трудът на проф. Димитър Иванов „Аретѝ - обучение и възпитание на лидера“ среща радушен прием сред специалисти и обучаващи се по проблемите на лидерството и псевдолидерството.

Проф. д.ик.н. Евгений Сачев – преподавател в СВУБИТ

Социокомуникативната същност на екзистенциално-ценностната система Аретè.

Проблемите, които разглежда в своите научни трудове проф. д.ик.н. Димитър Иванов се отнасят към човешките, социалните и културните значения на определени обекти и явления, които са целево и смислово обосновани.

Неговите усилия са насочени към изследване на същността на екзистенциално-ценностната система Аретè. Авторът подчертава, че „сборната човешка добродетелност в Югоизточна Европа се формира в продължение на повече от три хилядолетия чрез историко-психологическо унаследяване и етико-педагогическо възпитаване“.

Своите разсъждения авторът формира като използва богат документален материал и като интерпретира философски и религиозно-етични доктрини от древността до наши дни.

Ценностите, които проф. Иванов изследва са изконни, вечни и както той съвършено правилно определя са ценности „с непреходно цивилизационно значение“.

Авторът ги представя в три социално-психологични равнища: индивид - добродетели; личност - вътрешни сили и лидер - качества. За в бъдеще, ако се приложи социокомуникативният подход, може да се направи типологизация на „Аретè - ценностите“, като: ценности - цели; ценности - средства (инструментални ценности) и ситуационни цели. Така ще се определи цялостно и комплексно общочовешката значимост на „Аретè - ценностите“ и ще се представи тяхното институционализиране в културно-историческия и в съвременния социокултурен контекст. Прилагането на социокомуникативния подход ще позволи проблематиката да се свърже по-добре преди всичко с анализирането на различните типове рационалности и тяхната представеност в комуникативните и дискурсните практики на социалните субекти, както е постъпил проф. Иванов по отношение на сигурността, държавността и лидерството.

Животът на обществата и развитието на човешката цивилизация ни убеждават, че вярата в абсолютните ценности, колкото и да е илюзорна, е жизнено необходима. Хората просто търсят подкрепа в нещо абсолютно стабилно и когато не го намират на тази несигурна земя, обръщат поглед към божественото начало, търсят нравствена духовност и природосъобразен живот. Миналият век показва нещо уникално - създаването и умирането на няколко атеистични държави. Днешното състояние на нашето общество и държава също показват, че ценностите са скрижалите на поведението на всяка личност. Още по-точно казано - на правилното социално поведение.

За това трудовете на проф. Иванов имат фундаментално и актуално научно значение. Достоен последовател на покойния професор д. ист. н. Александър Фол, той развива и превръща неговите идейни постановки в една нова трансдисциплинарна хуманитарна теория - аретè-логия.

Според прогнозите на водещи експерти ХХI век ще бъде „векът на науката за живота“. В този смисъл и трудовете на проф. Иванов имат базисно значение за социализацията на културните и историческите ценности. Неговите изследвания допринасят за утвърждаването на концепцията за единността на общия цивилизационен процес в развитието на човечеството, че няма „умиране“ и „раждане“ на цивилизации, както пишат мнозина автори. Всички техни опити в тази насока са недостатъчно обосновани и научно-теоретично доказани. Съществува единен, непрекъснат, отворен по своя характер,

саморегулиращ се и самовъзпроизвеждащ се социоконмуникативен процес на общоцивилизационно развитие, а представените като отделни цивилизации в повечето случаи са модели и форми на този процес. Той има две основни качествени характеристики - устойчивост и промяна. Ето защо културните и историческите ценности са социално значими и играят основополагаща роля за реализацията на човека в обществото. Те трябва да бъдат изследвани като се разглеждат в система от взаимоотношение в три основни направления: между човека и природата; между човека и обществото и между човека и човека. В основата на тази система стоят взаимоотношенията „човек - ценности“.

Считам, че трудовете на проф. д.ик.н. Димитър Иванов допринасят за изясняването на тези взаимоотношения.

Бележки

¹ Иванов Д. АРЕТÈ. Екзистенциално-ценностна система, С., 2009, с. 10.

² Иванов Д. Автореферат на Аретè-логия, С., 2009, с. 5.

Ст.н.с. д.ф.н. Искра Арсенова - Център по наукознание - БАН

„Идея - вдъхновение - импулс“

С днешното си изказване бих желала да направя опит да експонирам екзистенциално-ценностната система Аретѐ върху създателите на Българското книжовно дружество (БКД), за които с пълна сила важат трите нива на „Аретѐ триъгълника“ от качества на лидера - „Идея - вдъхновение - импулс“. По този начин аретѐ-логията ще се верифицира на практика.

Идеята българите да си направят сами едно общо, всенародно учреждение за по-систематично и по-благоразумно разпространение на просвещението между народа си започва усилено да се развива след 1850 г. Тази идея именно довежда Марин Дринов в Прага, където се среща с Васил Д. Стоянов. Вдъхновението идва от видяната дейност на научно-просветните организации в Чехия, Хърватска, Словения, Сърбия и други европейски страни. Там, в Прага, двамата българи решават да привлекат към своята идея Васил Друмев и Нешо Бончев, възпитаници на Духовната академия в Киев. Те знаят неистовото им желание за просвещение на всички българи и решават да ги приобщат към идеята за създаване на Българско книжовно дружество.

Импулс на тези истински мъже дава състоянието на българския народ по това време, лишен от духовно начало, от главно настоятелство, от всякакъв вид народно просвещение и образование. До есента на 1869 г. те постепенно успяват да обединят около своята идея българите в Румъния и най-вече тези в Браила. С Вяра и Любов към започнатото дело Васил Д. Стоянов обикаля редица градове с българско население и осигурява парични средства.

Благодарение на Великодушното и щедростта на Варвара Хаджи Велева в Браила, Румъния, която дава къщата си от 26 до 30 септември 1869 г. се основава БКД, като за председател е избран авторитетният вече историк М. Дринов, а за деловодител В. Д. Стоянов. Настоятели на БКД стават поети, писатели и издатели на български вестници във Влашко (Христо Ботев и Любен Каравелов); духовници и будители на поробената рая в България (Васил Левски и отец Матей-Миткалото); професионални революционери и патриоти, които работят за освобождението на поробена България (Панайот Хитов); търговци (Тошков, братя Евлоги и Христо Георгиеви).

Всички тези българи се трудят неуморно дружеството да съдейства за развитието на българската наука и култура изобщо.

М. Дринов докарва в Браила три сандъка с книги и заедно с Васил Д. Стоянов основават библиотеката на дружеството. Първата грижа на ръководството на БКД е комплектуването на библиотека и издаването на специализиран научен печат, орган на дружеството. Така се появява на бял свят известното „Периодическо списание“ на БКД - първото българско научно списание, което според К. Иречек без съмнение е най-доброто и най-богатото по съдържанието си от всички други, които са излизали досега на български език.

Така благодарение на лидерските си качества М. Дринов, В. Д. Стоянов и В. Друмев - честност, откритост, истинско обвързване с целта да направят нещо стойностно, систематично и благородно за разпространението на просвещението между българския народ и усъвършенстване на българския език, на българската история и на българската словесност, се полагат основите на институционализираната и организирана наука у нас, далеч преди създаването на третата българска държава.

Патриотичното и народното мислене на Васил Левски намира отражение в дарените за работата на БКД 22 франка и 70 бана. Българката Мария Константинова се отказва от подарената ѝ от родителите сума в полза на Дружеството. Родолюбецът Атанас Цветанов дарява 2000 златни лева с думите „Щастлив съм да поставя един малък камък в националната и филантропична сграда на българската наука“ (Величкова, Цв. Приносът на първите дарители за развитието на българската наука и нейната институция. Сп. Наука. 2009, кн.4, с. 39-43)

Достойни българи като Иван Евстр. Гешов, акад. Методий Попов, Андрей Ляпчев, Драгомир Казаков, Атанас Матеев, Тодор и Мария Маркови даряват сгради, апартаменти, паркове и градини за благо на българската наука.

Началото на българската наука е белязано от саможертвата, патриотизма и последователността на нейните строители.

Как стоят нещата днес, 140 години след създаването на организираната наука у нас. Учените от БАН са достойни за уважение със своята саможертва в името на науката, с патриотизма си, че работят тук, в България, в тежки условия, но по този начин пазят името на българската наука, защитават го достойно по страниците на списания, проекти, научни мероприятия и други научни форуми. Тези творци на науката, със завидна последователност доизграждат фундамента на българската наука, за да може върху техните постижения да стъпят идните поколения.

За съжаление не мога да не кажа, че в днешното българско общество не се наблюдава „импулс“ и „вдъхновение“ за занимания с наука. За това говорят почти половината празни места в обявените докторантури, липсата на млади хора в лабораториите и институтите. Бизнесът стои настрана и не участва с каквото и да било в подпомагането на науката. Поне аз не съм чула през последните двадесетина години някой родолюбив българин да е проявил дарителска щедрост към БАН. Напротив, една от най-хулените институции напоследък е именно първият храм на българската наука. Затова виждам ползата от аретџ-логията като етико-педагогическо възпитание на ценности с общосоциално значение. И сред тези ценности е вярата, че заниманието с наука е труд, творчество, постоянство и любов. Че истинският учен е преди всичко скромна, честен, високо морален. Този морал е от изключителна важност сега, когато светът е заплашен от генно-модифицираните храни, ядрената катастрофа, информационното манипулиране, биотероризма, радиоактивните агенти, химическите и токсикологични атаки, множеството нови средства и начини за поразяване.

Днес, повече от всякога българското общество се нуждае от аретџ-логия. Тя трябва да подпомогне формирането на такава ценностна система, в която на културата и на науката да се отреди заслуженото място и БАН и всички български учени да могат спокойно и ползотворно да отдават силите си за получаване на научни резултати, за просперитета на България и цялото човечество.

*Александър Смочевски - студент по философия в
СУ „Св. Кл. Охридски“*

По пътя на големите синтези

*„Синтетичното познание се стреми
да схване в неговото понятие онова, което е.“
Г. В. Фр. Хегел. Науката логика, ч. II*

Пред нас е петтомникът на проф. д.и.н. Димитър Иванов „Аретè-логия“ (Академично издателство „Проф. Марин Дринов“). Освен с внушителния си обем, трудът на Димитър Иванов впечатлява и с интердисциплинарния си обхват: от философско-исторически, етико-аксиологически, социологически и културологически, та до кибернетически аспекти. Ако трябва да обобщим най-важната особеност на изследването, тя е в неговия синтетичен характер. Във времена на плурализираща диференциация, на размножаване и преумножаване на научните и поднаучните сфери и области, Димитър Иванов прави опит за първия у нас интердисциплинарен хуманитарен синтетичен проект след края на реалния социализъм. Дори „големият разказ“ на социализма не може да се похвали с един-единствен интегриращ научен продукт. А актуалността на „Аретè-логия“ става още по-очевидна, ако проследим в няколко момента интелектуалната история на Европа от античността до днес. Ако античността е времето на недиференцирания зачатък на науката и знанието, на философията като първа наука и на метафизиката като първа философия (срв. Аристотел), ако Средновековието е периодът, през който европейския дух се задълбочава в себе си, на навлизането в сферата на християнския морал, ценности и религиозното съзнание, то Новото време е време на науката, на новата наука, която се освобождава както от религията и теологията, така и от философията в доктриналния смисъл на думата. Така етапите в историята на европейската наука могат да се резюмират в три пункта: 1) недиференцирано, единно натрупване на емпиричен научен материал - зараждане на първите науки; 2) процес на диференциация на науките, поява на средищни науки, раздробяване на светове, на жизнените и научните светове - плурализъм и научно многообразие; 3) съвременният етап - опит за нов синтез, за глобално събиране на фрагментирания научни, културни, религиозни и пр. ценности. Трудът на проф. Иванов се вписва в стремежите на този трети етап. Например, в съвременната физика от едно десетилетие се говори за необходимостта от създаване на „теория за всичко“, която да обединява квантовомеханичните ефекти и физиката на големите тела (Айнщайновата теория). В създаването на тази теория на всичко на Запад работят огромни екипи от учени. (вж. напр. Грийн, Брайън. Елегантната Вселена. С., 2006, изд. „Изток-Запад“). У нас подобен първи по рода си опит за такава теория, но в областта на хуманитаристиката, е предложената за обсъждане „Аретè-логия“.

След разпада на биполярния свят, отличителна характеристика на съвременността е фрагментарността, плурализма на гледищата и множеството на центровете. Тази „разцентровка“ на светостроя се характеризира по различни начини: „постмодерна ситуация“ (Лиотар), „световно рисково общество“ (У. Бек), „глобализация“ и „постмодерност“ (З. Бауман), „късна модерност“ (Б. Латур), „посткапитализъм“ (Д. Бел) и мн. др. Независимо от названията, главна характеристика на съвременния етап от историята, е липсата на големи разкази (обяснения и идеологии) за света. Малкият разказ шества навред - всяка общност, всяка група, страта, етнос, личност има своя идеология,

свой светоглед и ценностен ориентир. За такава ситуация най-подобава испанската поговорка: „Пътнико, пътища няма. Пътищата се правят с ходене.“

Днес неолибералните идеолози обявяват края на големите идеологии. По ирония на съдбата наскоро икономическата криза доведе и до криза на неолиберализма. Така се изправяме пред ситуация, при която мегасинтезите са въпиюща необходимост. Време е за теоретични синтези, основани на солидни анализи! Такъв опит прави проф. Иванов. Неговият интегрален труд, освен хуманитарен, е и хуманистичен. А след кървавата касапница на Втората световна война, хуманитаристиката следва да се превръща все повече в хуманизиращ фактор на планетата. Хуманитаристиката трябва да изпълни и осъществи своето изначално предназначение - да бъде човеколюбие в най-висш смисъл.

Преди няколко десетилетия големият етик от еврейски произход Ханс Йонас задава въпроса: „Как е възможно понятието за Бог след Аушвиц?“. Тогава неговият отговор засяга ционистката идеология и създаването на Израел, поради което остава в значителна степен исторически ограничен. Днес трябва отново да поставим въпроса на Йонас, но под друга форма: „Как е възможно човеколюбието (хуманизма) след края на Модерността, след разпада на трите големи проекта на модерната епоха: социализма, социал-либералната държава от западноевропейски тип и фашизма?“. Това е всъщност въпросът за новия проект на XXI век.

Новоевропейският патос имаше една отличителна особеност: секуларизмът (доминацията на светското над свещеното). Модерността се роди от развалините на Средновековието. Така проектът на Модерността беше проект на вярата в прогреса и разума, а не на вярата в Бога. Това е дълбокият патос на Ренесанса и Новото време: да се освободим от зависимостта на Църквата и религията. Този патос у нас в България отсъства напълно или се проявява само откъслечно. И, ако противопоставите, както обикновено се прави, примера с богомилството - това далеч не може да служи за аргумент. Богомилството е антидържавно и антиправославно, но не и анти-сакрално, а още по-малко антирелигиозно. В този смисъл спецификата на нашата родна, българска ситуация, за добро или за лошо (аз все пак мисля, че е за добро), се различава дълбоко от тази на католическия Запад. Така и у нас, изгревът на Модерността идва много по-късно в една доста по-различна форма от тази в Западна Европа.

Ние рядко си даваме сметка за онази православно-византийска цивилизация, върху която са положени основите на българската култура и национално мировъзрение. Това е така, както по исторически причини, така и от най-обикновено непознаване на собствените ни корени. Византийско-православният субстрат в нашето мислене е най-неагресивният, но и най-траен фактор за самосъхранението ни. Другояче казано, с думите на Васил Друмев - митрополит Климент: „Има православие у нас, има България. Няма православие - няма България.“

С всичко това искам да кажа, че въпросът за човеколюбието е въпрос за боголюбието. Въпросът за антропоцентризма е всъщност въпрос за христоцентризма. Това е показано и в изследването на Димитър Иванов: както в конкретните житиеописания на известни светители, така и в специалното изтъкване на добродетелта на Вярата.

Дезинтеграцията и разпадът на социалността, кризата на ценностите и държавността по света и у нас, е всъщност криза на две нива: хоризонтално и вертикално. Ако хоризонталата е междуличностно, общностно и обществено ниво - т.е. общението между хората, то вертикалата е общението с Бога. Това са две взаимозависими оси, това са осите на братолюбието и боголюбието, на ценностно въплатената любов. Ако едната ос страда, то и другата е в нестабилно състояние. Приматът на вертикалата над хори-

зонталата, първичната връзка между човек и Бог е ясно изразена и в Свещеното Писание, и в цялата светоотеческа традиция.

За православието квинтесенция на цялото усилие тук на земята, събирателен Център на всяко благо, Смисъл на смислите, Добринна на добрините, Сила на силите е Бог, Който е любов (1 Йоан., 4:16). А за любовта най-мъдро, красиво и дълбоко говори св. ап. Павел в своя известен „Химн на любовта“:

„Да говоря всички езици човешки и дори ангелски, щом любов нямам, ще бъда мед, що звънти, или кимвал, що звека.

Да имам пророчески дар и да зная всички тайни, да имам пълно знание за всички неща и такава силна вяра, че да мога и планини да преместя, - щом любов нямам, нищо не съм.

И да раздам всичкия си имот, да предам и тялото си на изгаряне, - щом любов нямам, нищо ме не ползува.

Любовта е дълготърпелива, пълна с благост, любовта не завижда, любовта се не превъзнася, не се гордее, не безчинствува, не дири своето, не се сърди, зло не мисли, на неправда се не радва, а се радва на истина; всичко извинява, на всичко вярва, на всичко се надява, всичко претърпява.

Любовта никога не отпада, а другите дарби, ако са пророчества, ще престанат, ако са езици, ще замлъкнат, ако са знание, ще изчезнат.

Защото донейде знаем и донейде пророчествуваме; но, кога дойде свършеното знание, това това „донейде“ ще изчезне.

Когато бях младенец, като младенец говорех, като младенец мислех и като младенец разсъждавах; а като станах мъж, оставих младенческото.

Сега виждаме смътно като през огледало, а тогава - лице с лице; сега зная донейде, а тогава ще позная, както и бидох познат.

А сега остават тия три: вяра, надежда, любов; но по-голяма от тях е любовта.“ (1 Кор., 13).

Боговдъхновеното слово на св. ап. Павел събира в една страница като вселенски калейдоскоп, цялото богатство на християнството и на възникналата върху неговата основа европейска култура. Тук се вижда, че събирателната ос на всички добродетели, върхът на ценностната пирамида, е любовта. Тя е неугасващата връзка в човешката история, ценностният проводник, който осигурява „историко-психологическото онаследяване и етико-педагогическо възпитаване“ (Иванов, Димитър. Аретè-логия. Кн. 2. Екзистенциално-ценностна система. С., 2009, с. 7.) на всички останали ценности и добродетели.

В заключение трябва да се отбележи, че животът на предложения петтомник „Аретè-логия“ на проф. Димитър Иванов едва сега започва. Нека му пожелаем добър прием сред читающата публика у нас, а с един по-нататъшен превод и в чужбина. Опитът за синтез от такъв мащаб е сам по себе си респектираш, още повече това се отнася за научен труд, който има претенцията не просто да служи като ориентир в теорията, но да бъде и мотив за една бъдеща промяна на практиката: индивидуална, личностна, лидерска, обществена.

Ангел Павлов

Лидери на България и административно-териториалните ѝ промени

Административно-териториалните промени се състоят главно от: административно-териториалните деления, промени в административно-териториалния статут на населените места (прехвърляния от една община в друга, от една околия в друга, от един окръг в друг или от една област в друга), обособяване на някое съставно на община населено място в нов общински център, въздигане на махали в села, на села в градове, както и изменения в названията им.

Лидерите на страната ни, встъпвайки в длъжността си на висши управленци (председател на Министерския съвет или княз, цар и президент) усъвършенстват функциите на държавните органи, с цел подобряване ефективността на управлението. Основният инструмент за това е съответното административно-териториалното деление на държавата. То е скелетът на управлението, който децентрализира държавната управленска политика. Неговата структура през различните периоди¹ се състои от административно-териториални единици на управленски равнища (общини, околии, окръзи, области), обхващащи всички населени места в границите на България.

От Освобождението до днес, утвърждаването на държавата ни е свързано със строителите на съвременна България. Двама от тях са Стефан Стамболов и Петко Каравелов. Когато думата е за административно-териториалните деления, дейността на посочените лидери се отнася към първия период на областите - губерниите (1.VII.1887 - 28.V.1880 г.) и първата половина на втория - на окръзите (28.V.1880 - 19.V.1934 г.).

До 1901 г. „... не се минаваше година да не се въвежда изменение на административното деление. За угода на влиятелни партизани, или за интерес на отделни градове и села се закриваха, откриваха без нужда окръзи и околии, преместваха се административни центрове, местеха се села от едни околии в други... ще останете учудени от многобройните закони, укази и разни наредби по административното деление... и отменящи една друга все за угода на влиятелни лица и места, без да се направи общо рационално деление, според интересите на държавата и нуждите на населението“².

Проектът за подобро административно-териториално деление е завършен 10 години по-рано, още през 1890 година. Но тогава „Даже всемогщият Стамболов на времето си непожела да премахне бъркотията. „Нека друг министър си чупи главата о тая стена“, каза той еднъж на пишещия тия редове (Тома Васильов³), когато го подканяше да употреби грамадното си влияние върху Народното събрание за прокаране на едно общо рационално административно деление“.

Стефан Стамболов не се е ангажирал еднолично с внедряването на новия проект за административно-териториално деление, но той не е пречел за неговото разработване. Подготвяният и завършеният по времето на Стамболов проект е внесен и подложен на продължително обсъждане в Народното събрание. Приетият проект е приложен в управлението на държавата от следшественика на Стамболов - Петко Каравелов.

За него, многогодишният служител и главен секретар на Министерството на вътрешните работи и народното здраве Тома Васильов също пише: „Намери се обаче държавник, както всякога тури интересите на страната по-горе от здравината на своята глава. Това е Петко Каравелов.“

През 1901 г. тогавашният министър на вътрешните работи М.К. Серафимов, с мощната подкрепа на министър-председателя Каравелов, прокара през Народното събрание изчерпателен закон за административното деление, с който се разрешиха окончателно съществуващите дотогава разпри и се премахна аномалията, що царуваше в

административното деление. Тоя закон бидейки добре проучен и дълго разискван в Народното събрание, заседна здраво, и затова, ето повече от 20 години, никакви промени не са правени в административното деление... Нужно ли е да се казва, колко пакостно е за страната честото променяне на административното деление?“

Периодът на окръзите (28.V.1880-19.V.1934 г.) е най-продължителният в историята на административно-териториалното деление на следосвобожденска България - цели 54 години, от които 33 години в сила е законът от 1.VI.1901 г.⁴ и последван от периода на областите⁵. От опита на лидерите ни Стамболов и Каравелов, на базата на „грешките и опита“ на следшествениците им, на съвременната ни практиката и вглежайки се в бъдещето се налагат някои мнения и идеи.

Първо, и двамата политици милеят за България и работят за по-доброто бъдеще на народа й. „Близо 7 години Стамболов остана непрекъснато министър на едно министерство (на вътрешните работи и народното здраве - б.а., А.П.)... Това беше едно чудо. Обикновено един министър не оставаше повече от две години... Той знаеше, че не съм негов съмишленик и не пропускаше случай да се хвали, че държи в своето министерство каравелисти..., защото са добри работници и не се месят в партизанските борби. И наистина, Стамболов трябва да му се отдаде справедливост, не избягваше случаи да привлича на служба добри и способни чиновници, па макар че не са негови близки, стига да не вземат активно участие в партизанските борби. С това той се отличава от много други министри (например Радославов), които малко се интересуват за способностите и познанията на лицата, що назначават на служба, ако са добри техни партизани“⁶. Видно е, че следшествениците на Стамболов не са се поучили от него, а днешните ни управлиници - усвоили ли са кадровата му политика или за съжаление поуката все още не е разбрана...?

Проектът за преобразуване административното деление територията на Княжеството с малки промени е прокаран в Народното събрание, благодарение силната поддръжка на министър-председателя Петко Каравелов.

Второ, от 6.XII.1947 г. не е намерено най-доброто за страната административно-териториално деление. Сегашното, от 1999 г.⁷ е същото като това от 26.XII.1978 г. до 21.VIII.1987 г. (вж. таблица на стр. 98). Днешните големи общини по своята територия и функции са част от някогашните околии. Затова ги наричаме „малки околии“. Нужно е преминаването към класическата българска община до 1949 г. при тристепенна структура на административно-териториалните единици: област - околия - община.

Трето, поглед към районите за планиране. Те са създадени през 2004 г.⁸ и през 2008 г. е променен териториалният им обхват (областите, включени към даден район за планиране - Плевен и Ловеч са прехвърлени от Русе към района с център Видин, а Разград и Силистра - от Варна към Русе)⁹. Не са оптимизирани районите за планиране. Освен това, планирането е само една от функциите на управлението. Оптимизирането им би се постигнало със запазване на броя им - шест, с прерастването им в административно-териториални области и оределяне на бъдещите им центрове, съобразно световната практика - да не са най-големите градове, но да са населени места от ранга на повечето от областните ни центрове със средишно положение в областта и положителното в административно-териториалното деление, което са ни оставили първите по ред лидери на Третата българска държава, в случая Стефан Стамболов и Петко Каравелов е превърнато в традиция, осъвременено съобразно Европейското и световното законодателство, следва да се приложи в управлението на България.

Бележки

¹ От Освобождението на България до днес административно-териториалните ѝ деления обособяваме в седем периоди. Първият е на областите, които тогава по руски образец са назовавани губернии (1.VII.1877 г. - 28.V.1880 г.); вторият - на окръзите (28.V.1880 - 19.V.1934 г.); третият - на областите (19.V.1934 г. - 6. XII.1947 г.); четвъртият - на околииите (6.XII.1947 г. - 22.IX.1949 г.); петият - на окръзите (22.IX.1949 - 21.VIII.1987 г.), шестият - на областите (21.VIII.1987 - 8.т.1999 г.) и седмият - на окръзите (от 8.т.1999 г.), съгласно Конституцията на Република България (ДВ, бр. 56, 13.VII.1992 г.) те правилно са наречени „области“. Обаче, посочваме ги като в „период на окръзите“, т.к. тези области по същност - териториален обхват и функции са бившите малки окръзи от 23.т.1959 до 21.VIII.1987 г. (вж. Таблица 1).

Във Франция преди 218 г. провинциите (областите) са сменени с департаменти (окръзи) и не са заменени с други административно-териториални единици. А у нас, средно на всеки 17-18 г. се извършва смяна на едно административно-териториално деление с друго.

² **Васильов, Т.** Ново административно деление. С., в. „Пряпорец“ (Препореч), бр. 15, 20.т.1922.

³ Тома Васильов от 1881-1883 г. е подначалник на отделение, от 1883-1892 г. - началник на отделение и от 1892-1908 г. - главен секретар на Министерството на вътрешните работи и Народното здраве. От 1883 г. до 1908 г. Тома Васильов е разработвал разглежданите и приети от Народното събрание законопроекти „За управлението на окръзите, околииите и окръжните съвети“, „За чиновниците по гражданското ведомство“, докладите за „Бюджетната и финансова автономия на общините“, „За нужните промени в управлението на общините“, както и изключително добрият - прочутият „Закон за административното деление на територията на държавата“ в сила от 1. VI.1901 г. и други.

⁴ Указ № 236 на Княз Фердинанд. Закон за административното деление територията на държавата. С., Държавен вестник, бр. 104, 17.V.1901.

⁵ Указ № 179 на Цар Борис III. В административното деление на Царството, окръзите се свеждат в области, както следва: Бургаска, Врачанска, Плевенска, Пловдивска, Софийска, Старозагорска и Шуменска. С., Държавен вестник, бр. 38, 19.V.1934.

⁶ **Васильов, Т.** Моят дневник. С., 1994, с. 43.

⁷ Указ № 1 на Президента на Република България. Определяне границите и административните центрове на областите. С., Държавен вестник, бр. 2, 8.т.1999.

⁸ Постановление № 109 на Министерския съвет. Определяне на центрoвете на районите за планиране. С., Държавен вестник, бр. 49, 8.VI.2004.

⁹ Указ № 170 на Президента на Република България. Закон за регионалното развитие. С., Държавен вестник, бр. 50, 30.V.2008.

Доц. д-р Яни Милчаков - посланик

Реторика на лидерството, поезия и политика: случаят Стефан Стамболов

След фигурата на поета с песента на политика

Към темата ни въвежда един от върховите епизоди в българското Възраждане и националноосвободителните борби. По него изследователите на литературата, културата и политическия дух на незабравимата историческа епоха отдавна си задават един въпрос. Той вълнува и повечето българи, които образите на това героично време - митологизирани или биографично реални - продължават да привличат.

Защо Ботевите четници слизат на Козлодуйския бряг със Стамболовата песен

*Не щеме ний богатство,
не щеме ний пари,
а искаме свобода,
човешки правдини!*

Текстологичните неясноти и различните версии по авторството на самия текст в неговите писмени, декламационни и песенни варианти са сложен и още нерешен изследователски проблем. В случая обаче той е второстепенен. По-важна е представата, че начело на четниците от „Радецки“ в съдбовния миг на обречената целувка на родната земя- скорошен гроб за много от тях - сякаш символично застават с две различни и в някакъв смисъл-разменени роли двамата (съ)автори на стихосбирката от 1875 г. „Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова“.

Отдавна се отбелязва, че в противоречие с нейното заглавие, в нея няма нито „песенно-музикални“, нито „стихотворно-декламаторски“ директиви; като книга тя не диктува на своите читатели кои текстове трябва да се пеят като „песни“ и кои - да се декламираат като „стихотворения“¹. В същност освен спомените на К. Тулешков и блестящата текстологична работа на И. Тодоров² твърде малко знаем за чисто поетическата „технология“ на Ботев, разбирана като уникални по своя художествен резултат ритмични компромиси между акустика и графемика, между фолклорна метрика и авторско тониране. Още тук трябва да се изтъкне, че в подхода си към „правенето на стихове“ (по известната формула на В. Маяковски) поетът Стамболов е много по-различен от своя съратник и съавтор. Ако си послужим с фигуративния етностереотип, известен от Й. Бродски и приписван на Бисмарк, че поляците са „*политици в поезията и поети в политиката*“³, той вярно, но само донякъде ще открие съществените различия между „поета в политиката“ Ботев и „Дполитика в поезията“ - Стамболов. „Перото“ като универсална метонимия на поезията и „ятаганът“ като брутален и кръвожаден инструмент в „правенето“ на българската политика и след Освобождението са емблематизирани още в заглавието на последната цялостна биография на Ст. Стамболов⁴.

Изпитанията на нацията и езикът на лидера

Вторият подстъп към темата ни - а тя е какво е езикът, чрез който идеите и волята на един голям политик могат да мобилизират множеството хора, се разкрива в един на пръв поглед анекдотичен епизод от 1943 г.

Неговият герой - Уинстън Чърчил е също премиер. При всички различия във време, типове държавност и политическа култура за своята Великобритания той притежава вечен ореол, сходен на Стамболовия за България. Когато започват германските бом-

бардировки на Лондон, комендатът на столицата и други военоначалници докладват на сър Уинстън Чърчил в Министерския съвет кризисната обстановка. Разрушена е голяма част от инфраструктурата; намаляват тиловите запаси за армията и мобилизираните структури на гражданската отбрана; с всеки изминал ден се влошава хуманитарната ситуация, която заплашва да се превърне в катастрофа. Ето защо щабът предлага на премиера да бъде въведено купонно разпределение на основните хранителни продукти чрез „Комунални центрове за изхранване“. Чърчил се съгласява с плана. Но когато чува името на новата военновременна институция, ядосано тръсва пурата и пише специална резолюция: „Вярвам, че няма да се въведе (...) това отблъскващо име. То мирише на болшевизъм и асоциира с приюти за клошари. Предлагам израза „Британски ресторанти“, защото всеки свързва думата „ресторант“ с добрата храна. Когато хората не могат да имат нищо друго, нека поне имат името“.

Епизодът, разказан от известния британски историк Пол Джонсън⁵, разкрива поне три изключително ефективни действия на езика в кризисна социална и политическа среда.

На първо място - личи мигновения рефлекс на истинския държавник. Той разбира опасността на кухото словесно клише и с нови нестандартни езикови средства реагира спрямо крайно напрегнатата ситуация. (Винаги загрижен за езиковата точност и безпощаден враг на мъртвешкия административен жаргон, Чърчил променя по същото време и казионното военнбюрокралично наименование „*доброволци към локалната отбрана*“ с гордото „*опълченци*“.)

На второ място идва твърдото, но цивилизовано перфидно послание към врага. И то гласи: „Бомбите ви рушат и убиват, но само силният духом може да се самоиронизира здравословно в такъв страшен момент; всички знаят за френски, италиански, китайски, японски, ориенталски, мексикански и индийски ресторанти, но такова чудо като „британски ресторант“ дотогава никой не е откривал нито в езика, нито в кулинарията. А това значи - ние англичаните сме патриоти и тъкмо като патриоти можем да се шегуваме с всеобщо разпространеното мнение за безвкусната английска кухня и да го опровергаваме. Така „британският ресторант“ - рожба на британския хумор - е новото британско оръжие“...

На трето място - ясен социален адресат на Чърчиловото езиково изобретение са измъчените лондонски граждани. Свикнали на изтънченост като възискателни посетители на френските, италианските, китайските, японските, ориенталските, медитеранските, мексиканските и индийските ресторанти, още от табелата „Британски ресторант“ край скривалищата те трябва да са съвсем наясно, че под нея няма да ги очакват никакви кулинарни чудеса, а скромно военновременен меню, с монотонни комбинации между булгура, картофите и консервите с овнешко.

Защо обаче можем да свържем въпросът за Стамболовата песен и Чърчиловия анекдот?

Преди всичко защото и двамата са блестящи личностни и исторически олицетворения на една закономерност. Формулират я още античните реторика: че за истинския и отговорен политически лидер думите са дълг и действия, а за слабия политик и имитатор на политика думите са фалш и фасада. На репликата, това не се ли отнася за изключителната манипулативна сила на ораторските маниери - задължително и често единствено качество у всякакви древни тирани, деспоти, сатрапи, авторитарни „бащи на нацията“ и тоталитарни диктатори, популистки латино - „каудильос“ от вчерашно и от по-ново време и т.н., може да се отговори: и Стамболов, и Чърчил налагат безпрекословната си лидерска воля при екстремни обстоятелства в демократични, парламентарни системи. Колкото и управлението на Стамболов да е определяно като диктатура

и колкото благодарение на някои негови действия и на личностната му харизма то наистина понякога да наподобява диктатура, броят на българските опозиционни вестници по време на Стамболовото управление, каталогизирани полемично от Д. Маринов в последните страници на „Стефан Стамболов и новейшата ни история“⁶ разколебава крайния критицизъм.

Стефан Стамболов като образ и глас

Условно обобщено, до средата на XX век биографският образ на Стамболов⁷ се утвърждава в пет основни линии. Те (без пропагандната и мемоаристката) имат и своето съвременно развитие⁸:

- държавнопропагандната (за такава свидетелствува брошурата, издадена в поредица „Пропаганда“ през 1891 г. под заглавието „Стефан Стамболов - Български регент“)

- апологетичната (А. Биман, Д. Маринов, С. Радев);

- критичната (А. Страшимиров);

- балансиращата (Д. Ганчев) и накрая;

- сензационната (функционално разнородна серия текстове на българи и чужденци, в които образите на Стамболов - за разлика от критичната, (която все пак съдържа оценки на неговите държавнически качества и на политическите събития) - са конструирани повече като маски на перфидния картоиграч-комарджия, злодея, циничният използвач на властта за собствени изгоди, еротомана Джаден за плътска любов“, „обезчестителя на девизи“, като „Захер-Мазох“(?), „отмъстителният сифилитик“ и т.н.).

Особено място сред тях заема изключителната статия на Д. Кьорчев „Трийсетгодишнината от смъртта на Стефан Стамболов“ (1925), чиито анализ в съвременни термини с пълно право бихме окачествили като политологически; отново като съвпадение точно Кьорчев е наричан Длитератор в политиката и политик в литературата⁹.

Всички произведения на тази много разнолика биографска (и мемоарна) традиция обаче съдържат едно общо място¹⁰. Във всички тях задължително и разгърнато се говори за магическата сила на Стамболовия глас, за редкия му ораторски дар, с който омайва слушателите си, точно този образ между другото, откроява и Алеко Константинов в „Бай Ганю“, където покрай вече циркулиращите клишета за падналия държавник се появява и върховното признание за един оратор - да бъде наречен (макар и от Гуньо Адвокатина) „Цицерон на българския небосклон“. Много свидетелства на съвременници съдържат сходни по тон внушения, каквито оставя следващият откъс от спомените на Д. Ганчев за гласа на Стамболов.

Ако бяхте го видели как копнееше за весела компания, как сам бе весел, как обичаше музиката, песните, как сам увлекателно пееше, с какво увлечение декламираше хубави стихове, свои или чужди, как увлекателно разказваше забавни анекдоти - никогам, никогам бихте допуснали мисълта, че наред с тези нежни и благородни качества ще вирее и такъв жестокоост, каквато той проявяваше в определени моменти от живота си¹¹.

При Стамболов само отчасти е в сила древната максима, според която „Поетите се раждат, а ораторите се създават“. Макар и да иронизира класическото разбиране за поезията като звучащо слово и ораторско упражнение, той познава нейната история, жанрове („филипика“), технология и целенасочени ефекти върху възприемащите.

Не помня добре чел ли бях нейде, чул ли бях от някого, че великите поети като написвали някое свое творение, то четели го на слугите си и даже на котките си, за да чуят какво е тяхното мнение за произведението им. Понеже чувствавах и вярвах, че и в мене е твърде силно развита поетическата дарба на словото, то не се посвених да под-

ражая техния пример. „Перво и перво“, затворих се в една от най-затънтените стаи на дома си, дете с всичката ревност и старание на един пробуден велик талант захванах да се упражнявам сам пред моето любимо куче Султан в ораторското изкуство и се убедих, че наистина трябва да съм имал голямата дарба на словото. Защото, щом захванах в една филипика да громоля беззаконията и злодействата на турското правителство, то, кучето - моят слушател - така силно и високо залая, щото съседите ми се събраха, за да видят какво става у нас, че така силно лае Султана. А клетата ми майка с пребледняло лице дойде при мене и ме гледаше с един блуждающ поглед, с някакво извънредно смущение.

За да избягна любопитството на съседите си и да не безпокоя старата си майка, аз намислих, че ще е най-добре да имам за слушател някои неодушевен предмет и за такъв избрах стола си. Сега вече аз имах случая да се убедя, че словото може да действа и на неодушевените предмети и даже да ги кара да се движат, стига само то да бъде искрено и добре прочувствува но... И аз като се поокопитих от своя патос, видях го потърколен на земята и, нещо повече - със строшени крака. Тогава се преизпълни сърцето ми с едно извънредно умиление към пострадалия предмет от моето буйно и пламенно красноречие и като се боях да не би някога да направя със словото си същото действие и върху някои живи същества като люде, събрани в някоя черква или камара, аз паднах на колене пред иконостаса и като благодарих от дълбочината на душата си на Пресветая Владичица за голямата дарба, с която ме е благословила, заклет се „най-тържествено“ никога, никъде и пред никого да не говоря вече за печални и странни работи, но всеки път да изричам благонамерени, смиреномъдри и кротки речи.

И така вече постъпвам. Аз никога не си позволявам да говоря буйно и разпалено. И като отида в някое събрание старая се да примиря препирающите се, като гледам да избира средата на противоположните мнения и да сближа двата противни лагера.

Тая моя постъпка е двойствено полезна за мене. „Перво и перво“, тя ме предпазва като гръмоотвод от моето буйно и пламенно красноречие¹².

Реториката е сред задължителните предмети в българското образование от последната четвърт на XIX век, а дефиницията за поезия от това време гласи, че „тя е част от Красноречието и Витийството“¹³. Дори в такава среда ораторският дар на Стамболов се откроява сред традициите на реторичната комуникация през Българското Възраждане. То е силно говорещо, декламаторско, ораторско паралелно с културата и институциите на писаното и печатното слово: „по добрите съчинения се четели в ученическото дружество „познай себе си“, а по-слабите - пред по-тесен кръг, словата пък се произнасяли в църквите на близките селища, чиито богомолци охотно приемали младите оратори на гости“ - така описва в своите спомени В. Друмев своето ученичество към средата на XIX в. и този спомен действително ни въвежда в невъобразимото възрожденско многогласие. Засвидетелствувани са случаи, когато Стамболов-вече като премиер - пее своята песен „Не щеме ний богатство...“ пред митинг. Неудържимите сълзи, пресъхналите от вълнение гърла, мистичния унес и емоционална отдаденост, възторжените („френетични“, както тогава се е казвало) аплодисменти са обичайните реакции, с които например С. Радев задължително описва слушателите на политическото слово от времето на Строителите.

Стамболовите стихове ясно и стриктно следват жанрово-реторичния модел на възрожденската лирика. Най-често тя се изгражда върху пряката връзка с акт на речта - поучение, призив, „возвание“, оплакване, клетва, молитва и със силен реторичен жест, който е отправен към конвенционален или реален адресат „народ поробен“, „робове“, „годино“, „brate Каравелов.“¹⁴

Стамболов след Ботев- функционална стилова модерност

Твърденията, че у Стамболов „политикът (особено след Освобождението) е погълнал поета“ и че на неговата лирика ѝ стига литературно-историческото признание в антологите като „характерна за времето си“, отдавна звучат неубедително. Заслужават сериозно изследователско внимание например явните междутекстови паралели на „Годината 1876“ от Стамболов и цели пасажии от Вазовата „Епопея на забравените“ като

*И наш'то слово силно и сладко, и опасно,
той слушаше със жадност, със весело лице.*

*Боят беше отчаян, от нийде помощ няма;
силите на народът отслабват секи час.
Тираните преиждат и се по много стават,
захващат да надвигват... И, Боже мой, тогаз?!...*

В „Изповедта на България“ (1889 г.) Стамболов демонстрира много ясна стилова реакция спрямо модното тогава „стихотворение в проза“- и най-впечатляващото е, че той го използва като стилово орнамент за патриотичен унес по великите сенки на българската история - и едновременно го пародира с вече усещания като принизен турцизъм („демек-беше нощ“):

Слънцето отдавна, много отдавна бе нежно-нежно сторило поклон на природата и бе се закъпало в обширний океан на запад, този вечен враг на величествения изток. Демек - беше нощ, есенна нощ. В небесния океан се къпеха безброй звезди и царуваше величественост и тайнственост. Аз седях до полуотворения прозорец на стаята си, през който се вливаха хладни струи от нощния зефир. Умът ми се къпеше в бъде щето на милата ни родина България.

Велика и славна бе бъднината на татковината ни и, докато бях пленен в нея, неусетно съм отлетял в царството на Морфей и съм заплувал в океана на сънищата. Сънувах чуден сън. И тъй, който има уши да слуша, нека слуша...

В рязък контраст спрямо патетиката на стихотворенията и лирическата проза стилът на парламентарните речи на Стамболов е учудващо технократичен.¹⁵ Политикът-депутат и премиер налага конкретното и прагматично говорене в момент на стилово вакуум между извисеното ораторство на възрожденската епоха и неформирания се административен стил на новата българска държавност. А какъв е бил този стил личи по следния цитат от статия на директора на Статистическото бюро:

При всичката възможност на увличане, която владее в кръговете на всинца, които обръщат какво-годе внимание на обществените въпроси, не може обаче да бъде, че в тези гласове няма поне какво-годе справедливо заявление, че наистина някои въпроси не чакат, вече а предизвикват без друго сериозно обсъждане, положението им за създаване трайна основа на работи, от които зависи същественото изправление на какъв и да е клон от нашата производителност, а с това заедно, тази или онази посока, по която трябва да тръгне нашето стопанство...¹⁶

На практика в речите на Стамболов няма ефектни ораторски фигури. Прочутата по своя емоционален патос и отдаденост реч от 8 февруари 1879 г. сякаш е горестно прощаване с хъшовския стил. Следва я прагматизмът на държавника, който говори за данъци, за законодателна подкрепа на родното предприемачество, за пенсии, образование, железници, финанси - той спори и убеждава опозицията. Това трябва да се изтъкне в контраст с Възраждането, което също има своите известни напрежения и вражди между „стари и млади“, „просветители и революционери“, „чорбаджии и хъшове“. Со-

циални, политически и литературни, тези конфликти обаче възпоято действуват тогавашните обществено и книжовно активни българи.

До 1878 г. Цариград на „туркофилите“, Шумен - „на французките моди“ и Браила „на хъшовете“ са далеч един от друг; вестите и вестниците пътуват дълго, докато институционалната концентрация и партийната система на следоосвобожденска България карат отявлени политически и литературни противници да се срещат всеки ден по софийските или пловдивските улици и кафенета и борбата чрез словото придобива нови форми и стилове.¹⁷

Една единствена острога, произнесена от парламентарна трибуна, отбелязват изследователите на Стамболовите речи. Казана е по повод на Драган Цанков, който „остана без служба, огладня и сега ето го в Букурещ, Цариград, ходи да подкопава България.“

И точно тази фраза се оказва фиксирана не само в протоколите на Народното събрание. Намираме я на едно странно и невероятно място-върху базалтова плочка, която се намира в Държавния архив на Хасково. (Държавен архив - Хасково, фонд № 259-К). Уникален пример за рефлексите върху голямата политика и нейния език в съзнанието на тогавашните обикновени българи, текстът на плочката гласи:

„Дувара е заграден въ 1887 год. Мястото ми позволява да забележа само следующето: Днес е князь на самостоятелна България Фердинандъ Кобургски; Отпърво силите не го щяха, но го припознаха после. Презид. Министръ Ст. Стамбуловъ, на власт е Либералната партия. *Предателя рублиджията Цанковъ и сие ся намира въ Цариградъ и отъ тамъ продава България.* Хаск. окръж. управит. Милковски, кметъ П. Толчевъ, Настоят. Анг. Какулевъ, Питропе Илия Сарафа и Харал. Д., Крафтю Тодуръ Кр. Ученици ся събираха 80 деца на 4 отдел. Дюлгере Милю и Стефанъ (Добрю Кожухаровъ).

България ще страда още много, защото ний всички искаме да сме гулемци и да си налагаме волята. Долу самодържавният цар Александър III! Да живее свободна, сиромашка България!

Учителка Ванка Петрова Хаск. Овч. Уч. 12 с/врий Учит. Добрю Кожухаров.“

За разлика от Ботев, който остава поет навсякъде и във всички свои действия, Стамболов притежава хищен и мощен езиков инстинкт, който задействуват политически стратегии. Той го води до най-точната езикова рефлексия и референтност на ситуацията- от хъшовската песен и псувнята до стихотворението в проза, от парламентарната реплика до лиричната елегия. Едва ли има другаде откъс от парламентарна реч, издълбана на камък както Стамболовите думи. Доказателство за стара истина, която днес особено остро трябва да бъде отстоявана: че за истинския политик и лидер многообразието на езика е ключ към сърцата и умовете на множеството хора, готови да повярват на неговите идеи и да ги последват.

Бележки

¹ Проблемът отразява взаимното напрежение „песен“, „поезия“ в българската възрожденска словесност, най-образно внушено от Вазовото завещание към бъдещето, където „моите песни все ще четат“. Вж. **Георгиев, Н.** От «ще си викна песента» към «искам да напиша днес поема». Из „Тезиси по българска историческа поетика“- Литературна история, 1982, кн. 11, с. 3-16; Тезиси по история на новата българска литература – Литературна история, 1987, кн. 16, с. 3-27

² **Тодоров, И.** Над Ботеви стих. Текстологически изследвания. С., 1988

³ Макар и около авторството на афоризма понякога се спори, той е включван във всички антологии с крилати мисли на „Железния канцлер” (Вж. **Грудзинская-Гросс, И.** Под влиянием? Иосиф Бродский и Польша. - В: Старое литературное обозрение, 2001, №2, /278/, с. 169)

⁴ **Иванов, Д.** Стефан Стамболов - от перото до ятагана. С., 2005

⁵ **Johnson, P.** Enemies of Society (цит. по: Neršatele společnosti. Praha, 1999, s.

⁶ **Маринов, Д.** Стефан Стамболов и новейшата ни история. Летописни спомени и очерки. Т. I-II. София, 1992

⁷ Всеки изследовател на тази тема дължи много на студията на М. Неделчев. Биографският образ на Стефан Стамболов - типове митологизации и демитологизации. В: Три студии. С., 1992, 29-47.

⁸ Всички някогашни нападки срещу Стамболов, включително за «сифилиса» и плагиатството възпроизвежда например в публикациите си О. Стефанов. Романът на младия автор С. Тетевенски «Стамболов» (2010) доказва, че и за билитристичната фикция Стамболов не е изчерпан исторически персонаж.

⁹ Вж. сб.: Димо Кьорчев: Между литературата и политиката / Изследвания, архив, оценки. С., 2005

¹⁰ Стефан Стамболов в спомени на съвременници /Съст. С. Тонев, Д. Давчева/ С., 2003

¹¹ **Ганчев, Д.** Спомени. Велико Търново, 2005, с. 398

¹² Публикация под псевдонима *Незлюбив поет* в: *Остен*, бр. 5 и 8 (30 март и 30 април 1879)

¹³ Вж. **Милчаков, Я.** Към историята на литературно-теоретичната мисъл на българското Възраждане- Литературна мисъл, 1987, кн. 2, с. 126-133

¹⁴ В представителното издание: Стефан Стамболов. «Запомни ме, Живот!» Поезия и публицистика. С. 1993 (Съст., предг. и приложение проф. д-р И. Радев) Срв.: **Василев, С.** Стефан Стамболов и неговата поезия- Литературна мисъл, 1982, № 5, с. 47-67; Стефан Стамболов и неговите съвременници поети; Стефан Стамболов - революционер и книжовник: (Материали от Националната сесия, проведена на 5. XII, 1984 г.). Велико Търново, 1987, с. 96-102

¹⁵ Стефан Стамболов. Парламентарни речи 1879–1894. С., 1995. (съст. Д. Иванов, М. Куманов)

¹⁶ Взето на убийствен подбив от Стамболовия съратник Д. Петков - Свирчо във “Свирка. Лист за подсвиркване и подгавряне”, бр. 30, 21. септември, 1884, с.3

¹⁷ Вж. **Милчаков, Я.** Езикът на политиката и българската поезия. - В: „Не съм от тях” Канонът на различието. Сборник в чест на 70-годишнината на проф. д-р Никола Георгиев. С., 2009, с. 385-396

Проф. д.п.н. Александра Куманова - СВУБИТ

Концепцията „Аретè“ и нейните измерения

Уважаеми г-н ректор!
Проф. Иванов!
Уважаемо общество!

Позволете ми да присъединя и своя израз на впечатлението си от днешния форум и трактуваната концепция „Аретè“.

Концепцията „Аретè“ е уникално явление в нашия живот с това, че вписва разглеждания феномен за личността на лидера в цялата темпора на време - пространството (хронотопа), в която миналото - настоящето - бъдещето са едно и също - онтологично - време: ВЕЧНОСТ, съотносима и измерима с (чрез) универсалните модели за човешко поведение (за нравственост, олицетворявани чрез естетическите норми на религията).

Подобни концепции се раждат в човекознанието:

- или в руслото на у с ъ в ъ р ш е н с т в а н е т о н а с о ц и а л н о т о у п р а в л е н и е (характерно е, че развитието на хуманитарните науки се насочват за решаването на проблемите на обучението, образованието и възпитанието, т.е. - на п е д а г о г и к а т а), във връзка с което в антропологията и социологията нямат основания за разграничаване на знанието на научно и донаучно (едновременно с това следва да се отчита, че социологията се занимава с това, с което и етнологията - но първата - в развитите общества, а втората - в примитивните);

- или в лоното на р а з в и т и е т о н а н а ц и о н а л н и т е т р а д и ц и и (както се случва в контекста на националната философия на Англия, Франция, Германия, САЩ, Русия, в резултат на което към средата на ХХ в. се наблюдава процес на формиране на световно научно общество в областта на хуманитарното знание, което е симптоматично по необходимостта да се формулира обобщено, концентрирано знание по проблемите на хуманитарните науки).

Концепцията Аретè е формирана и в двете измерения на хуманитарното знание...

...Очевиден е коренът на подобна креативност, който е свързан със самите народопсихологични устои на:

- народ, който има емблематична народна песен, разчувстваща ни всички до един и днес - „Забляло ми агънце“;

- народ, който е превърнал в манифест песента по стиховете на Любен Каравелов - „Хубава си, моя горо, /миришеш на младост, /но вселяваш в сърцата ни /само скръб и жалост...“;

- народ, който в една детска песен, в едно стихотворение, публикувано в читанка за деца, станало народна песен, творбата на Петко Р. Славеиков „Татковина“ (под чийто текст е записано: Беласица 1883 г.) - „гдето Дунав, Вардар, Струма и Марица си текат“, когато четирите реки (Дунав, Вардар, Струма и Марица - в този си сбор!) не са били в границите на целокупна България, когато просто е нямало целокупна България, но е ИМАЛО МЕЧТА, ПРИЗИВ, БЛЯН, РИРИСУВАЩИ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ИДЕАЛИ, самото това стихотворение е НАЧЕРТАЛО КАРТАТА НА САН-СТЕФАНСКА БЪЛГАРИЯ...

Концепцията „Аретè“ свързва феномените на вярата и разума, което е едно от най-модерните философски направления в универсалното знание.

Самото това свързване (коинциденция) като цивилизационен модел е изключително силно фрустрирано от социалните сектори на живота.

И тези, от които зависи свързването на всички нива на управление на социалния живот (и тези на КАРДИНАЛАТА РАЗУМА - ВЯРАТА, в частност!), - управляващите, моделиращите човешките социални взаимоотношения, комуникациите и т. н, са до толкова реално управляващи (и моделиращи) социалните процеси, доколкото могат да отговорят на предизвикателството на времето - да се обединят феномените на вярата и разума!

В хипертекста на трудовете по концепцията „Аретè“ - в онтологемата на тази концепция - е направен методологичен опит да бъде изграден инкултурационен възглед за хуманитарно, ценностно поведение, характерно за онтологичния синтез, осъществяван в НЕДРАТА НА ЧОВЕШКАТА ЛИЧНОСТ, когато тя е цялостна, ценностна и СЛЕДВАНА ОТ ДРУГИТЕ (тя не води другите, а ТЕ Я СЛЕДВАТ!!!) - както се следва ЛИДЕР - каквито лидери на всички времена са СВ. КОНСТАНТИН-КИРИЛ ФИЛОСОФ, СВ. ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ ТЪРНОВСКИ, О. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ, ЛЕВСКИ...

Благодаря за вниманието!

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ

*Проф. д.ик.н. Димитър Иванов - директор на ИТПЛ
„Стефан Стамболов“*

Пирамида на компетентността и ценностите

През последните 20-тина години в обществената лексика широко навлязоха термини с английско звучене и не винаги ясно съдържание, сред които: лидер, мениджър, оператор и пр. Но когато те се отнасят към сферата на управлението на държавата и обществото, съдържанието, а не звученето, има значение. „Leader“ - означава водач, вожд, предводител, в краен случай - ръководител, „Manager“ се превежда като управител, директор, администратор; операторът обаче си е обикновен изпълнител, най-много „началник“ на машина или агрегат с по-сложни функции.

За улеснение при разграничаването им в теорията на лидерството е въведена фигурата „пирамида на компетентността“, подредена от основата към върха на три нива: функционална, мениджърска и лидерска компетентност.

Функционалната (оперативна, изпълнителска) компетентност се отнася до справяне със задачи в определена област: производство, продажби, счетоводство, транспорт, логистика, маркетинг, PR и пр. Без достатъчно висока функционална компетентност не е възможно да се постигне мениджърска и впоследствие лидерска компетентност.

Мениджърската компетентност е вече не само изпълнителско, но преди всичко организационно ниво, което също е необходимо условие за лидерска компетентност. За да достигне състояние, в което може да упражнява компетентно лидерство, личността трябва да е не само добър изпълнител, но и отличен организатор в определена функционална област.

Лидерската компетентност, т.е. възможността да се влияе върху големи групи хора, е постижима едва след като другите две нива на компетентност - функционалната и мениджърската са изпълнени със съдържание.

В определени исторически периоди, главно в неразвита демократична среда, протичащите в политическия живот процеси, са личностно доминирани до такава степен, че политологията и социологията, които имат за обект и предмет на изследване социалните процеси и социалните групи, не могат да прилагат инструментариума си. Социологията търси връзката на лидера със социалната среда и структура, а политологията разглежда ролята на лидера в политическата система и политическия процес. Когато състоянието на социума не е достатъчно развито се прибегва до психологията. Прилагането на психологически подходи при обяснението на лидерството в незрелия и псевдодемократичен политически живот е базирано до голяма степен върху психоанализата, която разглежда стремежа към властване като „универсален принцип на компенсация“.

Понятието „компенсация“ се използва в смисъл, че хора, които усещат недостатъчна подготвеност в определени области, се стремят към компенсация в други облас-

ти. И когато не могат да я постигнат, в тях се поражда трайно усещане за непълноценност под формата на комплекс.

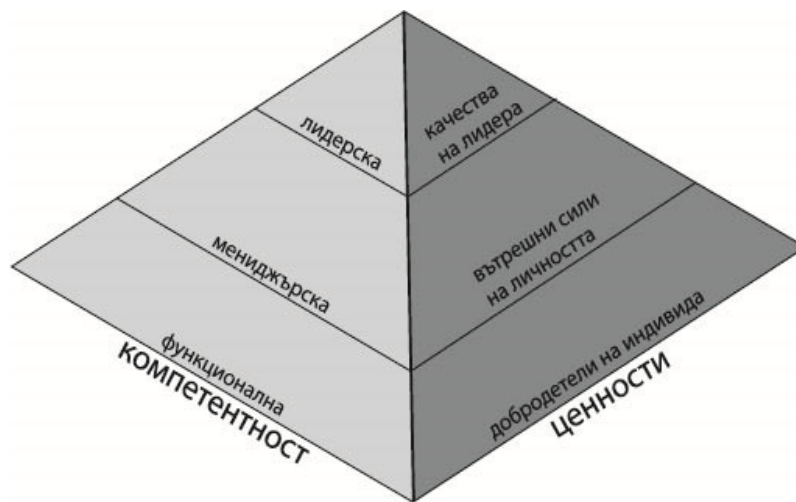
Този комплекс става психическа травма, която ако не се преодолее самостоятелно или с навременна външна помощ, се превръща във „фрустрация“.

Фрустрацията е общо чувство за неудовлетвореност. Именно в зоната на триадата „компенсация - комплекс - фрустрация“ психолозите на лидерството търсят вътрешната мотивация за добиване на власт като източник на екзистенциално-ценностно удовлетворение.

От тази последователност на аргументи се извежда логическият извод, че понеже стремежът към властта е основна психическа черта на лидера, тя не може да се реализира истински и пълноценно, ако се основава на описания по-горе компенсаторен модел.

Продължавайки разсъжденията в дълбочина, ще наложа върху „пирамидата на компетентността“ и „пирамидата на ценностите“, като елемент от графичното изобразяване на екзистенциално-ценностната система Аретè.

Често се казва, но трудно се разбира в пълнота, че лидерството е преди всичко формиране и управление на ефективна ценностна система, че е процес, а не свойство на един или друг човек. Лидерството не е просто пост, то е действие с позитивни резултати. Лидерът като правило е център на емоционална притегателност и затова трябва да приема критиката и дори гнева на последователите с открито сърце, а не с обида и агресивност. „Теорията Аретè“ структурира екзистенциално-ценностна система на три социално-психически нива: индивид - личност - лидер. На всяко от тях поставя определени ценности, като тези от по-горното ниво включват в себе си тези от по-ниското равнище.

Пирамида на компетентността и ценностите на лидера

Изводът е, че е невъзможно, както при йерархията на компетентността, да се формира и управлява лидерска система от ценности ако не е завършено развитието на ценностите на равнище „индивид“ и „личност“. За да прикрива тези празноти, псевдо лидерът ще се опитва, по описания по-горе механизъм, да компенсира липсата на базисни ценности; неуспешната компенсация ще му породя комплекс, а той от своя страна - фрустрация. Особеното в случая е, че в сферата на ценностите фрустрацията е „общо неудовлетворение“ и „страх от по-високите стойности“. А оттам разстоянието до отблъскването и подтискането от страна на псевдолидера на компетентните и моралните му последователи и обграждането с техни антиподи е само една крачка. Път, който повечето демократични „лидери“ леко и бързо изминават. И което неминуемо води до разрива им с истинските ценности на обществото. И в частност с ценностите на научната общност, чиито представители сме се събрали днес в Големия салон на Българската академия на науките.

Благодаря на всички изказали се колеги за отношението към моя многогодишен труд, пожелавам им успехи и до нови срещи!